บทที่ 4
บริบทของชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดูแลสุขภาพตนเองของหญิงหลังคลอดชาวลีซู

1. ประวัติของหมู่บ้านกื้ดสามสิบ

เมื่อปี พ.ศ.2507 มีชาวบ้านกลุ่มหนึ่ง อพยพมาจากบ้านหัวคอง อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ เข้ามาในเขตพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยครั้งแรกอพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บริเวณดอยอ้น (ซึ่งเป็นเขตติดต่อระหว่างอำเภอปาย และอำเภอปางมะผ้าในปัจจุบัน) พ่อเฒ่ายี่นาหมู่กูเลาหมี่ เล่าให้ฟังว่า เมื่อ พ.ศ.2507 กลุ่มของพ่อเฒ่าอพยพมาจากอำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ มาอยู่ที่บริเวณดอยอ้น กิ่วลม เขตอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน (ในขณะนั้นยังไม่ได้ตั้งเป็นอำเภอปางมะผ้า)มาอยู่กันสองตระกูล ได้แก่ ตระกูลเลายี่ปา และ ตระกูลเลาว้าง ระหว่างที่มาอยู่ที่ดอยอ้นนี้ นายสามซึ่งเป็นชาวบ้านได้เดินทางมาสำรวจที่ทำกินและเห็นว่าบริเวณบ้านกื้ดสามสิบในปัจจุบัน มีความเหมาะสมที่จะใช้เป็นพื้นที่เพาะปลูกฝิ่น จึงได้จับจองและนัดหมายกับเพื่อนบ้านว่าอีก 3 ปีข้างหน้าจะย้ายมาอยู่ ต่อมาได้มีการอพยพกันอีกครั้งหนึ่ง เพื่อหาพื้นที่ที่เหมาะสมกับการเพาะปลูก พืชผัก กลุ่มตระกูลเลาว้างอพยพไปที่บ้านแม่อีแลบ ซึ่งตั้งอยู่ในเขตอำเภอปายในปัจจุบัน ส่วนกลุ่มตระกูลเลายี่ปา ซึ่งเป็นตระกูลของพ่อเฒ่าเอง พากันอพยพมาตั้งหมู่บ้านใหม่โดยเลือกพื้นที่ที่ห่างไกลโดยมีเหตุผลที่จะทำการปลูกฝิ่นไม่ให้ทางราชการมาแผ้วถางกวาดล้างทำลายได้ง่าย จนมาถึงพื้นที่ซึ่งเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านในปัจจุบัน เป็นพื้นที่ที่เหมาะแก่การปลูกพืชฝิ่นเป็นอย่างยิ่ง เพราะมีดินที่อุดมสมบูรณ์ อากาศที่ค่อนข้างเย็น ประกอบกับมีระยะทางที่ห่างไกลจากตัวที่ตั้งตำบลสบป่อง ดังนั้นในปี พ.ศ.2513 นายหลวง เลายี่ปา, นายใสกากา เลายี่ปา และนายยี่ ได้นำชาวบ้านจำนวน 14 หลังคาเรือน อพยพจากดอยอ้น มาที่บ้านกื้ดสามสิบ ตามที่ นายสามได้ปรารถเอาไว้ หลังจากอยู่ได้ 3-4 ปี จึงได้มีญาติพี่น้องตามมาสมทบอีก (สัมภาษณ์ 2 ธันวาคม 2545)

หลังจากนั้นอีกประมาณ 14 ปี จึงมีชาวบ้านเริ่มเริ่มอพยพมาสมทบมากขึ้น โดยมาจากสถานที่ต่างๆ เช่น ดอยหลวง อำเภอเชียงดาว เมืองคอง ดอยพิโล ห้วยน้ำดัง น้ำริน หนองผาจ้ำ และลีซูพม่า เริ่มเข้ามาเมื่อ 12-13 ปีที่ผ่านมา มีจำนวน 17-18 หลังคาเรือนที่หนีสงครามในประเทศเข้ามา และในจำนวนนี้ออกไปอยู่บริเวณบ้านน้ำบ่อสะเป และนอกจากมีลีซูที่อพยพเข้ามาแล้วยังมีชาวไทยภูเขาเผ่าจีนฮ่อเข้ามาอยู่อีกประมาณ 10 หลังคาเรือน สำหรับสาเหตุในการอพยพครั้งหลังนี้ นอกจากการมาหาที่ทำกินแล้ว ยังเป็นลักษณะของการมาอยู่รวมกับญาติพี่น้องการแต่งงานโดยมาอยู่ร่วมกับคู่สมรส

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ว/มน
613
ก1495ง ค.3
เลขหมู่.....
สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

1.1 ความหมายของชื่อหมู่บ้าน

"กื้ดสามสิบ" เป็นภาษาไทยใหญ่ คำว่า "กื้ด" หมายความถึง รูเหลา (ช่องแยกของหิน เป็นรู หรือ โพรงลึกมากลักษณะลึกลงไปจากพื้นหน้าดิน) รูเหลาหาดูได้ทั่วไปในพื้นที่บริเวณดังกล่าว มีจำนวนมากถึง 30 รูเหลา จากสภาพปัจจุบันจะสังเกตเห็นได้ว่าเหวลึกยังมีปรากฏให้เห็นอยู่ และยังมีนักท่องเที่ยวต่างชาติได้เข้าพิสูจน์ ปรากฏว่าไม่สามารถลงไปได้ เพราะว่าภายในไม่มีอากาศหายใจ จึงให้ชื่อหมู่บ้านนี้ว่า "กื้ดสามสิบ" (ยอดชาย เปรมวชิระนนท์,สัมภาษณ์ 10 ธันวาคม 2545)

2. ที่ตั้งอาณาเขตและลักษณะทั่วไป

พื้นที่ที่ตั้งของบ้านกื้ดสามสิบปัจจุบัน ตั้งอยู่ในเขตตำบลสบป่อง อำเภอปางมะผ้า ห่างจากพื้นที่ตั้งอำเภอปางมะผ้าประมาณ 18 กิโลเมตร เป็นเขตลุ่มน้ำชั้นหนึ่งเอ ซึ่งมีปัญหามากในการจัดการเกี่ยวกับที่ทำกินของชาวบ้าน ช่วงปี พ.ศ.2542 ที่บ้านกื้ดสามสิบ มีการปลูกขิง เป็นพืชเศรษฐกิจ ที่ทำรายได้งามให้กับชาวบ้าน การปลูกขิงต้องบุกเบิกแผ้วถางพื้นที่ใหม่ตลอดเวลา เพราะว่าหากปลูกขิงในพื้นที่เก่าแล้ว ขิงจะเกิดโรคระบาดค่อนข้างสูง ผลผลิตจึงไม่ได้ตามที่คาดหวังไว้ การที่ต้องบุกเบิกพื้นที่ใหม่ทุกครั้งนี่เอง ทำให้พื้นที่ทำกินของชุมชนต้องขยายพื้นที่ออกไปเรื่อยๆ มีการลักลอบตัดไม้ ถางป่ามากขึ้น หน่วยป้องกันและรักษาป่าไม้สบป่อง จึงได้สร้างหน่วย ที่ทำการป่าไม้ชั่วคราวขึ้นที่บ้านกื้ดสามสิบ แต่การป้องกันและปราบปรามไม่ค่อยเป็นผลยังคงมีการลักลอบแผ้วถางตลอด เนื่องด้วยมีแรงจูงใจในการขายผลผลิตขิงซึ่งมีราคาสูงนั่นเอง ที่ตั้งของบ้านกื้ดสามสิบ ถือว่าเป็นหมู่บ้านสุดท้ายในถนนสายทิศใต้ของอำเภอปางมะผ้า ไม่มีหมู่บ้านที่อยู่ต่อจากบ้านนี้อีกแล้ว ประกอบกับระยะทางที่ไกล กันดาร จึงมีปัญหาในการคมนาคมอย่างยิ่ง ชาวบ้านหลายคนบอกว่า ที่บ้านกื้ดสามสิบไม่ได้รับงบประมาณในการสร้างถนนเพราะเป็นหมู่บ้านสุดท้ายและไกล ต้องใช้งบประมาณสูงในการก่อสร้างถนน

บ้านกื้ดสามสิบ ตั้งอยู่บนพื้นที่สูง ประชากรในหมู่บ้านตั้งบ้านเรือนขนานไปกับหุบเขา มีหุบเขาโอบล้อมหมู่บ้านอยู่ เชื่อกันว่าหมู่บ้านที่ตั้งในภูมิประเทศลักษณะนี้ จะสงบร่มเย็น ทางด้านทิศตะวันออกเป็นป่าชุมชน ที่ทางหมู่บ้านรักษาไว้ เป็นที่ตั้งของศาล *อาปาโหม่อี* และ *อี๊ด่ามา* ซึ่งเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ของชุมชนทางด้านทิศตะวันตกเมื่อมองจากที่สูงจะเห็นแนวหิน ลักษณะเป็นหินปูน กระจายเต็มพื้นที่ คาดว่าพื้นที่นี้น่าจะเป็นพื้นที่ที่เป็นเขตภูเขาไฟมาก่อน โรงเรียนตั้งอยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้านเป็นจุดต่ำสุดของหมู่บ้าน ส่วนสถานีอนามัยเดิมทีตั้งอยู่ในหมู่บ้าน และได้ย้ายออกไปตั้งนอกหมู่บ้านในช่วงปี พ.ศ.2542 เพื่อหาพื้นที่ใหม่รองรับการก่อสร้างสถานีอนามัยใหม่ที่

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ต้องการพื้นที่ที่เหมาะสมกับการก่อสร้างภูมิประเทศที่ตั้งของหมู่บ้านคาบเกี่ยวกับเขตพื้นที่สองอำเภอ คือ ทางด้านทิศตะวันตกจะติดกับบ้านแม่สุยะ อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน ส่วนทางด้านทิศตะวันออกและทิศใต้ติดกับเขตพื้นที่ของบ้านกระเหรี่ยงมโนราห์ซึ่งเป็นเขตพื้นที่อำเภอปาย ทิศเหนือติดกับบ้านหนองผาจ้ำ เป็นหมู่บ้านลีซูอีกแห่งเป็นทางผ่านก่อนเดินทางผ่านมาถึงบ้านกี้ดสามสิบ

บ้านกี้ดสามสิบมีประชากร รวมทั้งสิ้น 774 คน แยกเป็นชาย 382 คน หญิง 392 คน มีจำนวนหลังคาเรือนทั้งสิ้น 190 หลังคาเรือน และมีคนไทยใหญ่ซึ่งเป็นแรงงานต่างด้าวที่ลักลอบเข้ามาทำงานให้กับชาวลีซูจำนวนมาก

การคมนาคม และการขนส่ง ช่วงฝนเป็นฤดูกาลที่เหมาะสมกับการทำไร่ทำสวนของชาวบ้าน แต่ฤดูนี้การเดินทางสัญจรระหว่างหมู่บ้านเป็นไปด้วยความยากลำบาก ถนนถูกตัดขาดจากน้ำป่าที่ไหลกัดเซาะ ทางที่เป็นโคลนใช้รถไปมาไม่ได้ ต้องใช้วิธีการเดินเท้า เพราะถนนเป็นพื้นดินอ่อนจึงใช้คมนาคมสะดวกในฤดูแล้ง ในสมัยก่อนชาวบ้านเดินทางด้วยเท้าติดต่อ กับบ้านสบป่อง(ที่ตั้งอำเภอในปัจจุบัน) โดยสัตว์พาหนะ เช่น ม้า ล่อ ลา ที่แต่ละหลังคาเรือนเลี้ยงไว้ใช้งาน ช่วงหลังมีการใช้รถยนต์กันมากขึ้นการเดินทางระหว่างตัวอำเภอจนถึงหมู่บ้านสามารถย่นระยะทางประหยัดเวลาได้มากขึ้นการขนส่งสินค้าเกษตรที่ชาวบ้านปลูก ได้แก่ขิง เผือก ถั่วแดง บางปีราคาดีจะมีพ่อค้าคนกลางจากจังหวัดเชียงใหม่มารับซื้อบนดอย แต่ถ้าหากชาวบ้านไม่พอใจในราคา และต้องการราคาที่ดีกว่า ชาวบ้านจะนำผลผลิตทางการเกษตรเหล่านี้ไปขายยังในเมืองเชียงใหม่ ใช้รถยนต์ที่มีอยู่ขนไปกันเอง

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

แผนภาพ 2 แผนที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน

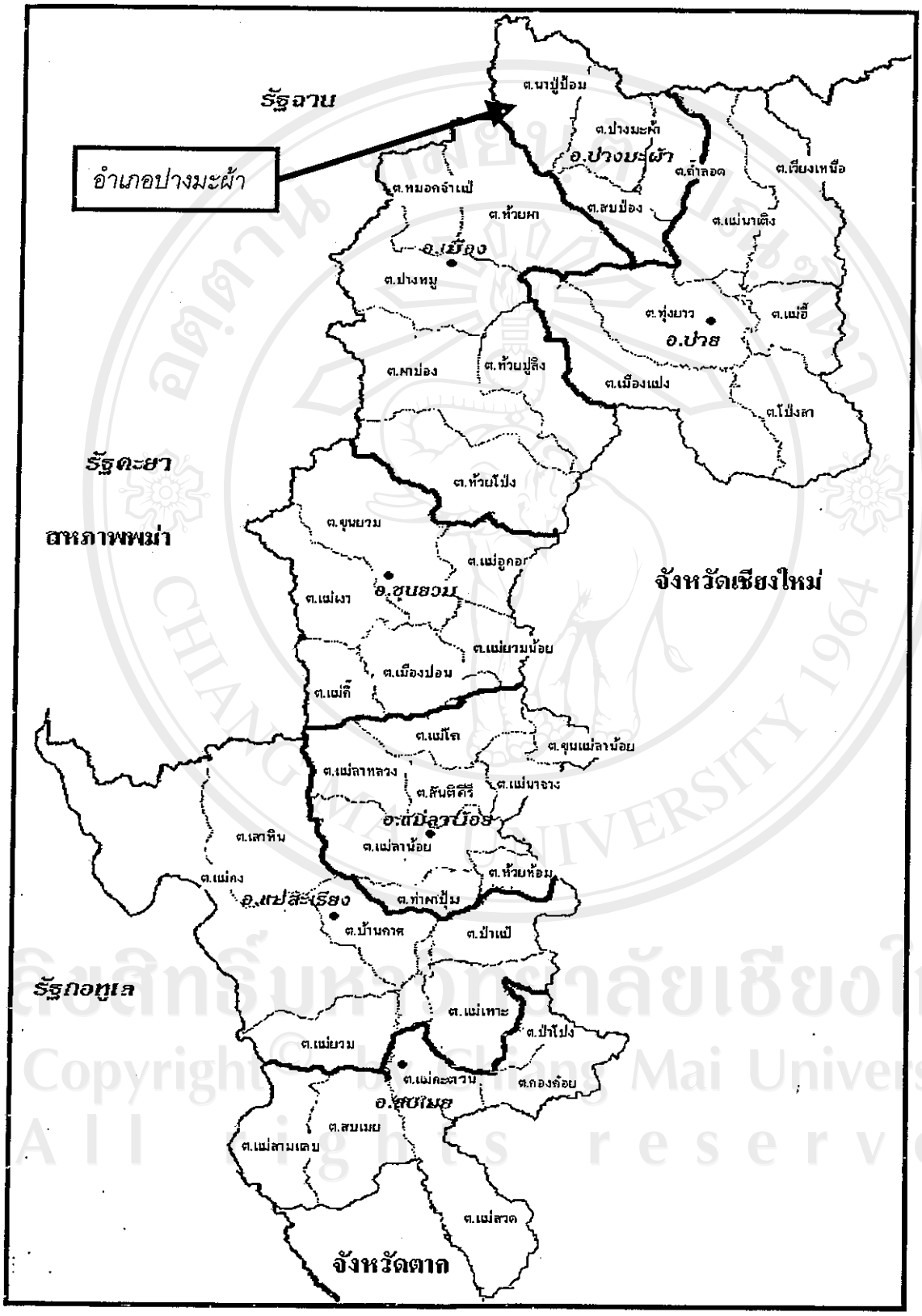

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

แผนภาพ 3 แผนที่ตำบลสบป๋อง อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน

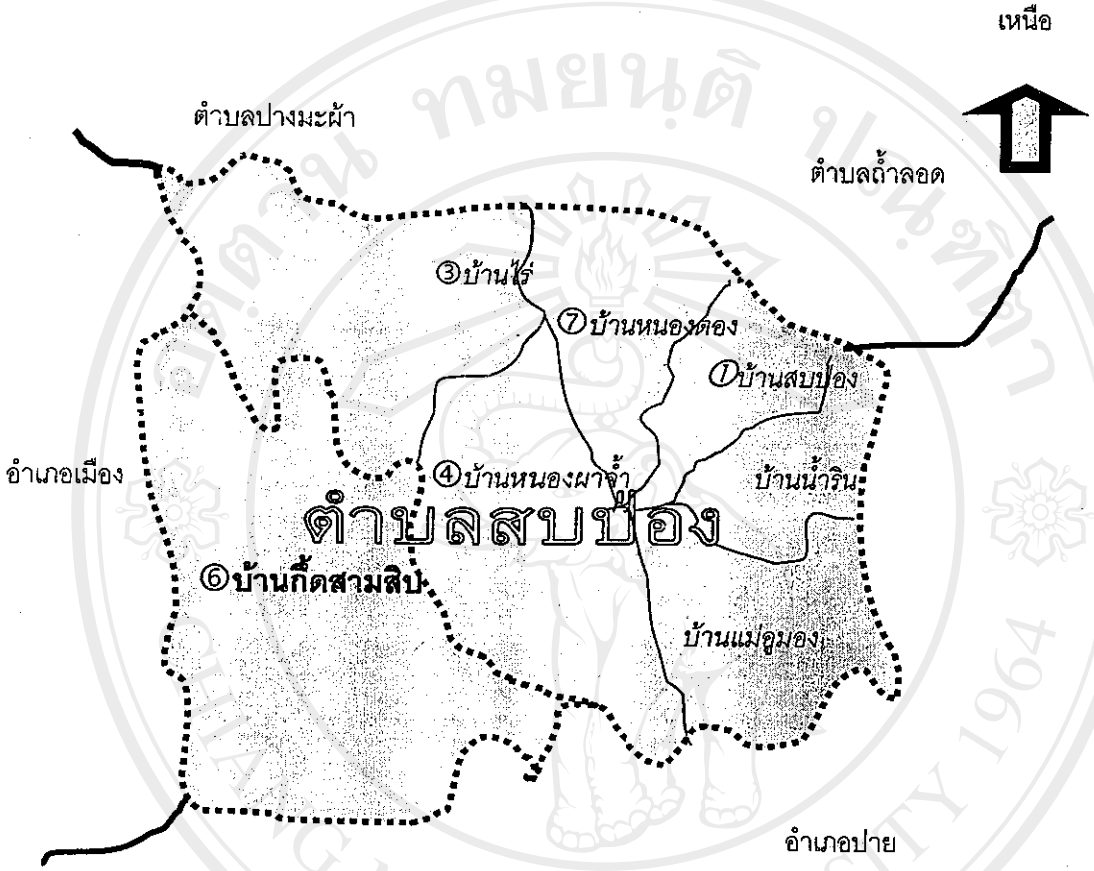

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

แผนภาพ 4 แผนที่แสดงบ้านกิ๊ดสามสิบ ตำบลสบป๋อง อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน

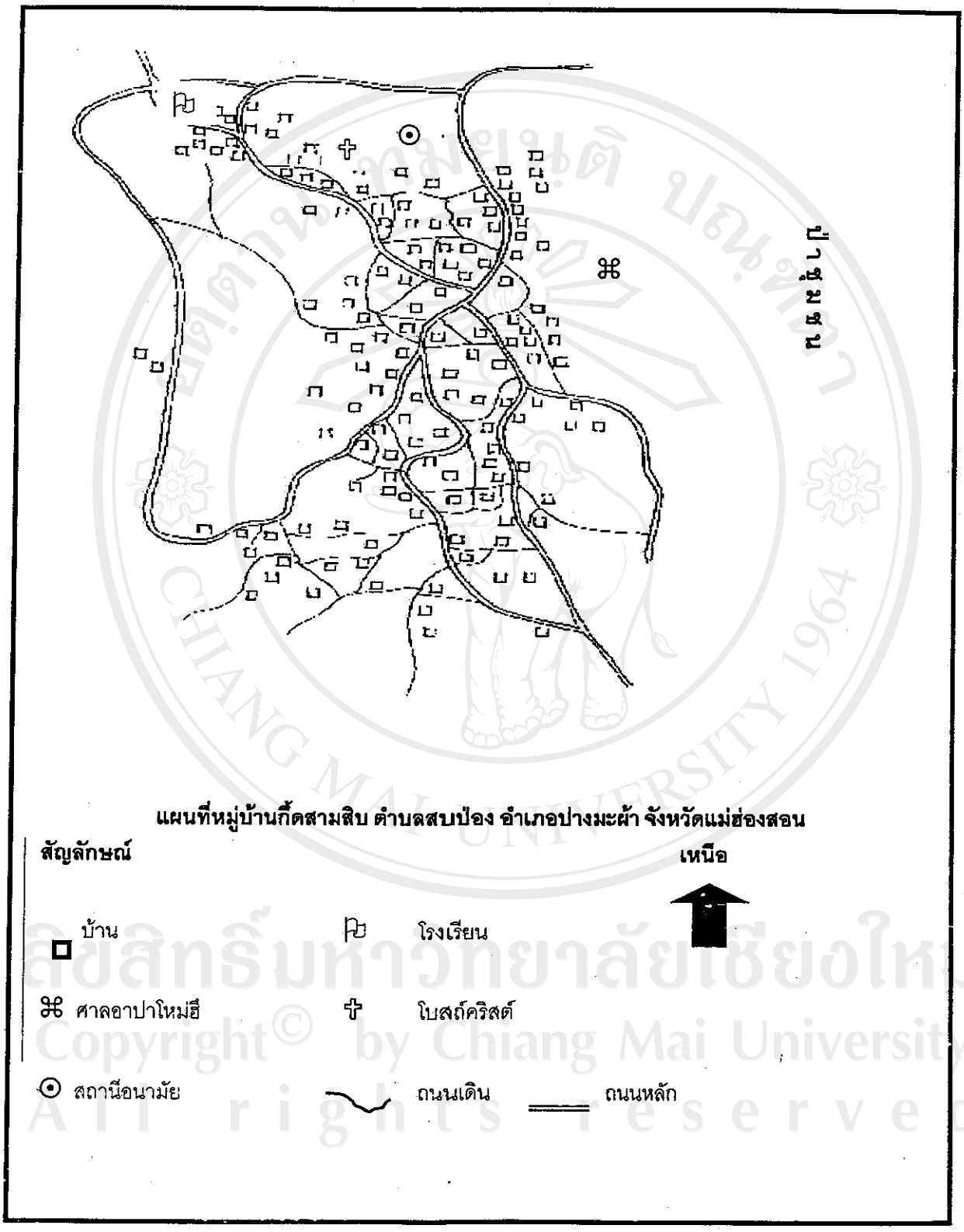

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

3. ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน

ชาวลีซูไม่นิยมย้ายที่อยู่ที่อาศัยบ่อยนัก ที่ตั้งหมู่บ้านมักเลือกสถานที่ที่มีน้ำตก หรือใกล้เคียงลำธาร สามารถต่อท่อลำไม้ไผ่นำน้ำมาใช้ได้อย่างสะดวก ทำเลหมู่บ้านจะอยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลราว 4,000 – 5,000 ฟุต ที่ตั้งของหมู่บ้านกื้ดสามสิบ ตั้งตามไหล่เขา มีภูเขาใช้เป็นที่กำบังลม ป่าด้านทิศตะวันออกเป็นป่าชุมชนของชาวบ้าน บ้านกื้ดสามสิบอยู่สูงจากระดับน้ำทะเล 1,100 เมตร สามารถใช้น้ำประปาภูเขาซึ่งใช้ท่อประปาดึงน้ำมาใช้ แต่ไม่เพียงพอ จะมีปัญหาน้ำขาดแคลนในฤดูแล้งของทุกปี อาศัยบ่อน้ำตื้นที่มีอยู่ 4-5 จุดในหมู่บ้านจนกว่าจะเข้าสู่ฤดูฝนอีกครั้ง เมื่อปี พ.ศ.2537 ได้งบจากสภาตำบลสบป่องเป็นงบประมาณให้นำมาจัดสร้างประปาภูเขา โดยต่อท่อจากดอยแม่ยะ อยู่ห่างจากบ้านกื้ดสามสิบไปประมาณ 20 กิโลเมตร แต่โครงการไม่ประสบความสำเร็จ ได้มีปัญหาระหว่างผู้รับเหมาจึงไม่ได้ใช้ประปาภูเขา ช่วงต่อมาปี พ.ศ.2544-2545 มีองค์กรพัฒนาภาคเอกชน ได้สนับสนุนงบประมาณเพิ่มเติม ให้กับองค์การบริหารส่วนตำบลเพื่อนำงบประมาณดังกล่าวมาทำประปาหมู่บ้านดึงน้ำจากจุดเดิมอีกครั้ง การดำเนินงานมีปัญหามากมาย เช่น แรงดันทำให้เกิดการแตกของท่อ และระยะทางการวางท่อไกลมากจากบ้านลุกป่าก้อ เมื่อเกิดไฟป่าก็ทำความเสียหายให้กับท่อ ในที่สุดชาวบ้านก็ได้ดึงน้ำมาใช้ได้ แต่ก็ค่อนข้างมีปัญหาบ่อยครั้ง น้ำอุปโภคและบริโภคจึงเป็นปัญหาสำคัญของหมู่บ้านมาตลอด การทำการเกษตรของชาวบ้านต้องอาศัยน้ำฝนเท่านั้น ช่วงฤดูฝนจึงเป็นช่วงที่ชาวบ้านต้องออกจากบ้านไป ทำไร่กันตลอดทั้งฤดู

3.1 ลักษณะการตั้งบ้านเรือน

ในอดีต ลีซูปลูกฝิ่นเป็นพืชเศรษฐกิจ หมู่บ้านจึงมักจะตั้งอยู่ตามไหล่เขา ที่มีความสูงตั้งแต่ 1,000 เมตร เหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง บ้านกื้ดสามสิบตั้งอยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลปานกลาง 1,100 เมตร ซึ่งเหมาะกับการเจริญเติบโตของฝิ่นเพราะต้นฝิ่นชอบอากาศที่หนาวเย็น บ้านเรือนจะสร้างตามแนวโค้งของภูเขา โดยให้ด้านยาวของบ้านขนานกับแนวภูเขา ประตูบ้านอยู่ด้านที่หันออกจากภูเขาการสร้างบ้านต้องตั้งให้อยู่เหลื่อมกัน จะสร้างให้ตรงเป็นแนวเดียวกันไม่ได้ โดยจะปลูกบ้านให้เหลื่อมกันมิให้ประตูบ้านตรงกัน เพราะลีซูถือว่าหากประตูบ้านอยู่ตรงกันเคราะห์ร้ายจากบ้านหลังหนึ่งจะเข้าไปสู่อีกหลังหนึ่งได้ และบ้านของผู้มีอายุน้อย ต้องอยู่ในระดับความสูงกว่าผู้มีอายุมาก สาเหตุการย้ายหมู่บ้านของชาวลีซู มักจะมาจากการหาที่เพาะปลูกใหม่และปัญหาความแตกแยกในชุมชน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

3.2 ลักษณะบ้านเรือน

บ้านของชาวลีซูมี 2 ลักษณะคือเป็นบ้านติดดิน หรือ *มีชาฮี* ซึ่งมีลักษณะใช้พื้นดินเป็นพื้นบ้านได้เลย หลังคามุงด้วยหญ้าคา ส่วนฝาบ้านอาจจะทำด้วยไม้ไผ่สับเป็นฟากปูแผ่ออก หรือใช้ดินเหนียวผสมฟางฉาบเป็นฝาผนังก็ได้ และแบบยกพื้นหรือ *คะฉ่าฮี* ของชาวลีซูจะไม่ทำ บันไดให้ตรงกับประตูบ้านอย่างเด็ดขาด การสร้างบ้านแบบยกพื้นสูงของชาวลีซูมักมีน้อยเพราะเสียค่าใช้จ่ายสูงกว่าบ้านที่ติดดิน ภายในบ้านมีห้องนอนของพ่อแม่ ลูกชาย ลูกสาวแยกกันเป็นส่วนตัว ห้องโถงใหญ่เป็นที่ตั้งของหิ้งบูชาบรรพบุรุษ ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับประตูบ้าน เตาไฟ ที่รับประทานอาหารที่รับแขกและเป็นที่นอนของแขกที่มาค้างด้วย ทั้งหมดจัดไว้เป็น สัดส่วน

ในปัจจุบันลักษณะบ้านเรือนชาวลีซูเปลี่ยนไปมาก ที่บ้านกื้ดสามสิบมีการสร้างบ้านเลียนแบบคนเมืองมากขึ้น มีทั้งบ้านที่สร้างด้วยไม้สัก บ้านสร้างโดยใช้ปูนและอิฐ มีสิ่งอำนวยความสะดวกเหมือนบ้านคนเมืองเพื่อแสดงถึงความมีฐานะของแต่ละคน แต่ยังคงมีหิ้งบูชาบรรพบุรุษ หรือ *ตาเบียะ* อยู่ด้านในห้องโถงบ้าน ตรงจากประตูเข้าไปเป็นที่บูชาบรรพบุรุษ โดยมีถ้วยใส่น้ำเหล้า หรือน้ำชาซึ่งแต่ละสกุลจะมีไม่เท่ากัน คือ มีตั้งแต่ 4 ถ้วยไปจนถึง 18 ถ้วย ทุกบ้านจะนิยมกั้นรั้วซึ่งสานด้วยไม้ไผ่สูงประมาณ หนึ่งเมตร ในบริเวณบ้านจะมีทั้งคอกม้า ยุ้งข้าว และรางไม้ไผ่ผ่าซีกต่อเป็นทอดๆลงมาจากเขา แทนท่อประปาเกือบจะทุกบ้าน บ้านลีซูมีประตูเข้าบ้านออกบ้านเพียงประตูเดียวคือ ประตูผีออก ในอดีตหญิงชาวลีซูที่แต่งงานไปแล้ว ถ้าหากกลับมาเยี่ยมบ้านจะเดินเข้าประตูนี้ไม่ได้เด็ดขาดถ้าไม่มีสามีมาด้วย ภายในบ้านมีห้องนอนของพ่อแม่ ลูกชาย ลูกสาวแยกกันเป็นส่วนตัว ห้องโถงใหญ่เป็นที่ตั้งของหิ้งบูชาบรรพบุรุษ ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับประตูบ้าน เตาไฟ ที่รับประทานอาหาร ที่รับแขกและเป็นที่นอนของแขกที่มาค้างด้วย ทั้งหมดจัดไว้เป็นสัดส่วน ดูสะอาดเรียบร้อย

แผนภาพ 5 ผังบ้านชาวลีซู

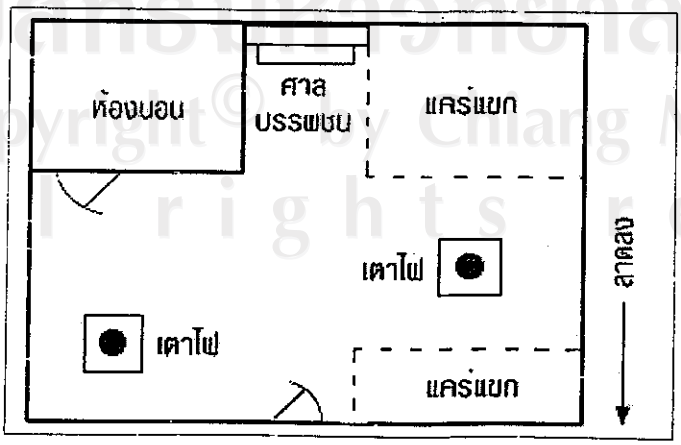

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

4. สถานที่ราชการในหมู่บ้าน

บ้านกิ๊ดสามสิบมีโรงเรียนขยายโอกาส เปิดทำการเรียนการสอน ตั้งแต่ชั้นอนุบาลจนถึงชั้นมัธยมศึกษาชั้นปีที่ 3 มีนักเรียนจำนวน 206 คน มีครูจำนวน 9 คน เด็กนักเรียนที่เรียนอยู่ในโรงเรียนมาจากบ้านนาอ่อน บ้านน้ำบ่อสะเป่ เด็กดังกล่าวจะพักอาศัยในหอพักที่โรงเรียนจัดไว้ให้ เป็นที่น่าสังเกตว่าชาวบ้านไม่นิยม ส่งลูกมาเรียนที่โรงเรียนที่ตั้งอยู่ในหมู่บ้าน ผู้วิจัยสอบถามชาวบ้านบอกเหตุผลว่า ลูกของตนดื้อ เวลามาเรียน ไม่ชอบมาเรียนชอบแอบหนีเที่ยว ตามป่ารอบๆ หมู่บ้านถึงเวลากลับบ้านก็กลับ โดยไม่รู้ว่าเด็กไปเรียนจริงหรือไม่ กอรปกับโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์แม่ฮ่องสอนและโรงเรียนราชประชานุเคราะห์ที่อำเภอปายที่เป็นโรงเรียนที่รัฐให้การสงเคราะห์ โดยการให้เรียนฟรี มีหอพักให้นักเรียนไว้พักประจำชาวบ้านจึงถือโอกาสส่งบุตรหลานไปเรียนที่นั่นกันเกือบหมด โดยค่าใช้จ่ายทางโรงเรียนเป็นผู้รับผิดชอบทั้งหมด ช่วงปิดเทอมเด็กๆก็กลับบ้านโดยผู้ปกครองไปรับ เปิดเทอมผู้ปกครองก็พาไปส่งที่โรงเรียน ชาวบ้านบอกว่าดีกว่าเพราะเด็กตั้งใจเรียนมากกว่าเรียนที่โรงเรียนในหมู่บ้าน ระดับการศึกษาของชาวบ้านพบว่า ส่วนมากชาวบ้านหากอายุมากกว่า 35 ปีขึ้นไปจะไม่ค่อยรู้หนังสือ เพราะเมื่อก่อนไม่ได้เรียน ทั้งๆที่เคยมีศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนมาเปิดทำการสอนแบบสอนผู้ใหญ่ทางไกล หลายครั้ง จากประสบการณ์ของผู้วิจัยเอง เมื่อปี พ.ศ. 2543 เคยสอนกลุ่มผู้สนใจที่จะเรียนซึ่งมีจำนวนมาก และก็ได้สอนจนสำเร็จไปหนึ่งรุ่น หลังจากนั้นด้วยภารกิจของผู้วิจัยซึ่งมีงานประจำอยู่แล้วและเมื่อมีภาระงานที่หนักยิ่งขึ้นจึงไม่ได้ทำการสอนกลุ่มผู้สนใจต่อ โดยทั่วไปพบว่า ชาวบ้านลีซูส่วนมาก ผู้ชายจะมีโอกาสได้เรียนหนังสือมากกว่าผู้หญิง สามารถอ่านออกเขียนได้ ติดต่อกับคนภายนอกเผ่าได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้เพื่อการอยู่รอดทางเศรษฐกิจของครอบครัว และการติดต่อ ค้าขายกับตลาดภายนอก ผู้ชายจึงจำเป็นต้องมีความรู้พอที่จะสื่อสารได้

5. ลักษณะการปกครอง

สังคมของชาวลีซูก็อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเป็นชุมชนเช่นกัน ในแต่ละชุมชนจึงมีองค์กรที่ทำหน้าที่คอยปกครองควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกและความเคลื่อนไหวของชุมชน ให้เกิดความสงบสุขและมีประโยชน์ต่อสมาชิกเต็มที่ ลักษณะการปกครองหมู่บ้านกิ๊ดสามสิบ ในปัจจุบันเหมือนกับหมู่บ้านในชนบทของประเทศไทยทั่วไป กล่าวคือ มีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ดูแลความสงบ เรียบร้อยภายในหมู่บ้าน สำหรับการปกครองของชาวลีซูในอดีตนั้น อาหวู่ผะ เลายี่ปา (สัมภาษณ์ 20 มกราคม 2546) เล่าว่า องค์กรชาวบ้านของชาวลีซู ประกอบด้วย ผู้นำชุมชน (*ฆว่าทูว์*) ผู้นำทาง

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ด้านพิธีกรรม (*หมอเมืองผะ*), หมอผี (*หนี่ผะ*) ผู้อาวุโส (*โชโหม่วโชตี*),ผู้รู้ประเพณี (*หนี่ติผะ*) กลุ่มองค์กรผู้นำทั้งหมดอยู่ในชุมชนและแต่ละตำแหน่งมีหน้าที่ดังนี้

5.1 ผู้นำชุมชนตามประเพณี หรือ *ฆว่าทูว์* เป็นผู้ที่มีประสบการณ์และรู้จักประเพณีของลีซูเป็นอย่างดี เป็นผู้ที่มีความคิด มีเหตุผล มีจิตใจที่ดีงาม ซื่อสัตย์มีสัจจะ ส่วนมากแล้วผู้ที่จะมาเป็น *ฆว่าทูว์* จะมีอายุ 40 ปีขึ้นไป ผู้นำชุมชนจะดำรงตำแหน่งไปจนตาย แต่หากความจำไม่ดี หูไม่ดี จะสามารถเปลี่ยนได้ การเลือกผู้นำตามประเพณีจะต้องมีการเรียกประชุมทุกครอบครัว เพื่อให้ทุกคนช่วยกันเลือกว่าจะเสนอใครเป็น *ฆว่าทูว์* หลังจากนั้นจะเลิกประชุมจะประชุมกันใหม่ในอีก 10-15 วัน หากที่ประชุมเลือกผู้ที่จะมาดำรงตำแหน่งหลายคน ก็จะมีการโหวตเสียงว่า ใครควรที่จะเป็นผู้นำของตน โดยการนำภาชนะ เช่น แก้ว หรือ ถ้วย แล้วกำหนดว่าภาชนะนี้เป็นตัวแทนของใคร จากนั้นจะใช้เมล็ดข้าวโพดหรือเมล็ดข้าว นำมาวางในภาชนะของผู้ที่ตนต้องการให้เป็น *ฆว่าทูว์* หากเมล็ดข้าว หรือข้าวโพดของใครมากกว่าก็จะได้เป็น *ฆว่าทูว์* เมื่อเลือก *ฆว่าทูว์* ได้แล้วชาวบ้านกลุ่มหนึ่งประมาณ 5-10 คน จะออกไปล่าสัตว์ หากได้หมู กวาง หรือกระทิงมาจะต้องเอาเนื้อสันหลังของสัตว์ตัวนั้นให้กับ *ฆว่าทูว์* คนใหม่ เป็นเสมือนการยอมรับตำแหน่งหน้าที่ของผู้นำคนใหม่ และภายหลังชาวบ้านคนใดออกไปล่าสัตว์และได้สัตว์ป่าขนาดใหญ่มาจะต้องเอาเนื้อสันหลังมาให้กับ *ฆว่าทูว์* เสมอ ผู้นำชุมชนตามประเพณีจะมีหน้าที่ในการพิจารณาข้อพิพาทต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมต่อคู่กรณี และคอยให้ความช่วยเหลือแก่ชาวบ้านเมื่อเกิดปัญหาภายในหมู่บ้าน *ฆว่าทูว์* อาจจะเลือกชาวบ้านมาเป็นผู้ช่วยหนึ่งหรือ สองคน เพื่อช่วยดูแลชุมชน หากพิจารณาแล้วว่า งานของชุมชนมามีมากเกินกำลังที่จะทำได้เพียงคนเดียว ปัจจุบันตำแหน่งผู้นำทางประเพณีได้หายไปแล้ว โดยมีผู้ใหญ่บ้านเข้ามาทดแทน

5.2 หมอเมืองผะ หรือ ผู้ดูแล *อาปาโหม่ฮี* ทำหน้าที่เป็นผู้นำทางด้านพิธีกรรมในระดับชุมชน ทำหน้าที่คล้ายนักบวช และเป็นผู้นำด้านกิจกรรมตามประเพณีในรอบปี เป็นผู้ประกาศให้สมาชิกในหมู่บ้านทราบว่าวันใดเป็นวันศีล (วันกรรม) ซึ่งทุกคนในหมู่บ้านจะต้องหยุดทำงานในไร่ วันสำคัญต่างๆ เช่น วันขึ้นปีใหม่ วันกินข้าวโพดใหม่ วันกินข้าวใหม่ วันทำพิธีเซ่นไหว้บูชาผีประจำหมู่บ้าน ฯลฯ *หมอเมืองผะ* จะเป็นผู้กำหนด *หมอเมืองผะ* เป็นตำแหน่งที่มีเพียง 1 คนในหมู่บ้าน ผู้ที่เป็นหมอเมืองนั้นผู้ที่จะมาดำรงตำแหน่งนี้จะต้องผ่านการเสี่ยงทายที่ *อาปาโหม่ฮี* โดยใช้ไม้ขนาดเท่าหัวแม่มือที่ตัดหัวแหลมแล้วผ่าครึ่งจากนั้นจึงใช้ถ่านทาด้านในของไม้ดังกล่าว ในพิธีเสี่ยงทายเพื่อหาผู้ดำรงตำแหน่งนี้จะต้องเปลี่ยนน้ำในถ้วยน้ำทั้งสี่ถ้วย บูชาด้วยธูป 2 คู่ จะมีคนหนึ่งเป็นผู้เสี่ยงทายจะทำไม้ดังกล่าวไว้ในมือแล้วอธิษฐาน กับ *อาปาโหม่* ว่า คนในหมู่บ้านของตระกูลใดที่จะมารักษาหมู่บ้านได้ บุญใครใหญ่ ใครดี *อาปาโหม่* เลือกตระกูลใดแล้วก็ขอให้ปลูกข้าวได้งาม

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ปลูกฝิ่นได้ดี เลี้ยงหมูได้มาก ควบคุมคนในหมู่บ้านได้ แล้วให้เอ่ยชื่อตระกูล หลังจากนั้นก็จะปล่อยไม้ในมือลงกับพื้น หากไม้คว่ำหนึ่งอัน หงายหนึ่งอันแสดงว่า *อาปาโหม่* เลือกตระกูลนั้น ให้ทำซ้ำทั้งสามครั้ง หากเหมือนกันหมดทั้งสามครั้ง ก็จะตั้งตระกูลนั้นเป็น *หมอเมืองผะ* แต่ถ้าครั้งที่สองและครั้งที่สามไม้ที่ใช้เสี่ยงทายคว่ำทั้งคู่ที่เป็น *หมอเมืองผะแล้ว* การเสี่ยงทายครั้งต่อไปจะเป็นการเสี่ยงทายคนในตระกูลนั้นว่าใครที่เหมาะสมที่จะเข้ามารับตำแหน่งนี้ หงายหนึ่งอันก็เสี่ยงทายต่อจนครบ 3 ครั้งแล้ว หากออกมาหงายหนึ่ง คว่ำหนึ่ง แสดงว่าคนนั้นถูกเลือกให้เป็น *หมอเมืองผะ* การเสี่ยงทายด้วยวิธีการนี้จะต้องได้*หมอเมืองผะ*ทุกครั้ง ที่ผ่านมายังไม่พบว่าเสี่ยงทายแล้วไม่ได้*หมอเมืองผะ*ปัจจุบันบ้านกื้ดสามสิบมี นายหลวงละก่อย เลาะยี่ปา เป็นผู้ดำรงตำแหน่งนี้

5.3 หมอผี หรือ *หนี่ผะ* จะถูกเลือกโดยผี ที่ต้องการจะให้คนนั้นเป็นคนทรงของตนเอง ผู้ที่จะมาเป็นหมอผีส่วนมากจะมีพฤติกรรมที่แตกต่างชาวบ้านคนอื่น กล่าวคือ ไม่ชอบกินกระเทียม เกลียดกลิ่นกระเทียม ป่วยกระเสาะกระแสะ เป็นๆหายๆ รักษาอย่างไรก็ไม่หายขาด ไม่ชอบทำงาน ขี้เกียจทำงาน ชอบท่องเที่ยวไปทุกหนแห่ง เป็นต้น เมื่อถึงเวลาจะเป็นหมอผีส่วนมากผู้ที่ถูกเลือกจะป่วยหนัก และเมื่อให้หมอผีดูเมื่อให้ก็จะบอกว่า ผีต้องการที่จะให้เป็นม้าขี่ หากยอมเป็นม้าขี่ก็จะหายจากอาการเจ็บป่วยดังกล่าว การเป็นหมอผี นอกจากจะไม่ถูกจำกัดด้วยเพศแล้วและจำนวนเหมือนหมอเมืองแล้ว (หมอเมืองเป็นเอกสิทธิ์เฉพาะชาย และมีได้หมู่บ้านละเพียงคนเดียวเท่านั้น) ยังไม่จำกัดอายุ ไม่จำเป็นต้องผ่านการแต่งงานหรือเป็นหัวหน้าครัวเรือนและไม่สืบทอดถึงบุตรหลาน การเป็นหมอผีจึงขึ้นอยู่กับว่า ผีบรรพบุรุษจะเลือกใครเป็นร่างทรงหมอผีอาวุโสของหมู่บ้านได้ระบุถึงคุณสมบัติสำคัญของการเป็นหมอผีคือ เป็นผู้ที่มีจิตใจมั่นคง มีความอดทน มีน้ำใจ ยินดีช่วยเหลือผู้ที่กำลังประสบปัญหาเดือดร้อนเฉพาะหน้า เป็นผู้ที่มีสุขภาพแข็งแรงและไม่ดื่มเหล้า การเป็นหมอผีจึงต้องผ่านกระบวนการฝึกฝนและเรียนรู้ เพื่อเพิ่มพูนประสบการณ์เช่นกัน โดยมีหมอผีอาวุโส ที่มีประสบการณ์มานานกว่าเป็นพี่เลี้ยงและให้คำแนะนำระยะหนึ่ง ก่อนที่จะให้บริการแก่ชาวบ้านได้ด้วยตนเองซึ่งส่วนมากแล้วผีมักจะเลือกม้าขี่ในช่วงเทศกาล เช่น ประเพณีปีใหม่ หรือ ตานข้าวสาลี เป็นต้น หมู่บ้านกื้ดสามสิบ มี *หนี่ผะ* อยู่ 5 คน คือ นายไพบูลย์ เลาหมี่ นายหลวงเมียคีลี เลาะยี่ปา, นายหลวงละก่อย (หมอเมืองผะ) เลาะยี่ปา, นายคะฉี เลาะยี่ปา และนายอีถะ เลาหมี่

5.4 ผู้รู้ประเพณี หรือ *หนี่ติผะ* ในหมู่บ้านมีหลายคน ส่วนมากผู้ที่จะมาเป็น *หนี่ติผะ* จะต้องมีอายุ 40 ปีขึ้นไป เพราะถือว่ามีความรู้ในประเพณีของลีซู *หนี่ติผะ* จะภาวนาร้องขอต่อ *เป้ผะ* ซึ่งเป็นผีที่อยู่ที่หิ้งด้านซ้ายมือ(หันหน้าเข้าหาหิ้ง) เมื่อทำพิธีเสร็จแล้วจะต้องนำเอาขันตั้ง 1 บาท ธูป

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2 คู่ และคอหมู มาเลี้ยง *เป้ผะ* ที่บ้านของ *หนี่ติ๊ผะ* บ้านกื้ดสามสิบ มีผู้ที่ดำรงตำแหน่งนี้อย่างน้อย 3 คน คือ นายอะแหว๊วะติ๊ นายสามน้ำนม และ นายหลวงลุปุ เป็นต้น

5.5 ช่างตีมีด หรือ*ซูเดอผะ* ทำหน้าที่ในการสร้างอุปกรณ์การเกษตรให้กับชาวบ้าน ปัจจุบันมีนายจะกอ มูเซอร์ดำ และนายจะแกละ มูเซอร์ดำเป็นผู้ทำหน้าที่นี้

5.6 ผู้อาวุโส หรือ โซโหม่ว โซตี เนื่องจากบ้านกื้ดสามสิบเป็นหมู่บ้านใหญ่ และมีกลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่ที่เป็นคนดั้งเดิมที่เป็นคนบุกเบิกพื้นที่ที่นี่ โซโหม่ว โซตี ยังเป็นร่มโพธิ์ร่มไทร ของลูกหลานของพี่น้องชาวลีซูบ้านกื้ดสามสิบ ซึ่งลูกหลานชาวลีซูจะให้ความสำคัญและเชื่อฟังกับผู้อาวุโสมาก ผู้อาวุโสมีหน้าที่สั่งสอนลูกหลานให้ประพฤติปฏิบัติตัวอยู่ในกรอบศีลธรรมอันดี ตามหลักจารีตประเพณีของชาวลีซู เป็นที่ปรึกษา และผู้นำทางด้านพิธีกรรมในหมู่บ้าน ผู้อาวุโสที่ชาวบ้านให้ความนับถือกันมาก ได้แก่ พ่อเฒ่ายี่ เลายี่ปา, พ่อเฒ่าหลวงกิลิ ปามือ, พ่อเฒ่าสาม ปามือ และพ่อเฒ่าใส่กากา เลายี่ปา ซึ่งกลุ่มพ่อเฒ่ากลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มาบุกเบิกตั้งหมู่บ้านตั้งแต่เริ่มแรก

6. ความสัมพันธ์ เครือญาติ

การตั้งหมู่บ้านของชาวลีซู ต้องอาศัยกลุ่มตระกูลอย่างน้อย 3 ตระกูลในการตั้งหมู่บ้านชาวลีซูจะไม่ตั้งหมู่บ้านเพียงตระกูลเดียว ด้วยเหตุผลในเรื่องพิธีกรรมและการแต่งงาน ชาวลีซูมีข้อห้ามไม่ให้คนในตระกูลเดียวกันแต่งงานกันเด็ดขาด เพราะถือว่าเป็นการผิดจารีตประเพณีอย่างร้ายแรงซึ่งจะเสียค่าปรับสูงมาก ที่หมู่บ้านน้ำริน อำเภอปางมะผ้า เคยมีคนในตระกูลเดียวกันแต่งงานกันเอง ต้องเสียค่าปรับให้แก่ชุมชนหลายหมื่นบาท และค่าสินสอดสูงถึงหนึ่งแสนบาท สำหรับเรื่องพิธีกรรม เช่น การเรียกขวัญหรือพิธีสะเดาะเคราะห์บางพิธีจะต้องใช้ด้ายสายสิญจน์ของแซ่สกุลอื่นอีก อย่างน้อย 3 ตระกูลมาเป็นวัตถุมงคลในพิธีกรรมด้วย เพื่อเป็นสัญลักษณ์ในการเสริมแรง หรือเพิ่มภูมิคุ้มกันให้แก่ผู้ที่สูญเสียขวัญ หรือเจ็บป่วย

อย่างไรก็ตาม กลุ่มเครือญาติ หรือตระกูลมีบทบาทมากกว่าที่กล่าว ทวิช ได้กล่าวถึงระบบเครือญาติ เป็นหน่วยของการจัดองค์กรสังคมที่สำคัญ โดยมีครัวเรือนเป็นหน่วยจัด ทรัพยากรที่สำคัญว่า กลุ่มเครือญาติขนาดใหญ่ในชุมชน นอกจากจะเป็นรากฐานการผลิตอัน มั่นคง และเป็นหลักประกันของความอยู่รอดแล้ว ยังเป็นการเพิ่มอำนาจต่อรองในชุมชนได้เป็นอย่างดี ซึ่งจะเห็นได้จากการคัดเลือกผู้นำชุมชน (ทวิช จตุรพฤกษ์,2542) นอกจากที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว กลุ่มเครือญาติมีบทบาทสำคัญอีกประการหนึ่งคือ เป็นแหล่งข้อมูลที่มีเครือข่ายใหญ่มากกว่าชุมชน หรือหมู่บ้าน ในอดีตชาวบ้านที่เป็นพี่น้องกันจะเดินทางไปมาหาสู่กัน เพื่อจะได้พบปะและแลกเปลี่ยนข่าวสารซึ่งกันและกัน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

"การนับญาติ" นับเป็นอีกเวทีหนึ่งที่ใช้แลกเปลี่ยนข่าวสาร และประสบการณ์ให้แก่กันและกัน การแลกเปลี่ยนประสบการณ์นั้นทำให้รู้ว่า ญาติกำลังอยู่ในภาวะที่ขาดแคลนที่ดินทำกิน จึงแนะนำให้มาที่หมู่บ้านกื้ดสามสิบ เพราะยังมีที่ดินเพียงพอ และหากไม่ต้องการที่จะอยู่บ้านกื้ดสามสิบ ก็สามารถที่จะซื้อข้าว หรือข้าวโพดที่นั้นได้ เพราะมีราคาถูกกว่าหมู่บ้านเดิม และเมื่อเปรียบเทียบกับค่าเดินทางแล้วยังคุ้มค่ากว่า สำหรับการนับญาติ หรือการสืบสกุล ชาวลีซูจะนับญาติกันตามสายสกุลของบิดา โดยมีบุตรชายเป็นผู้สืบสกุล และเป็นหลักประกันว่าเมื่อตายแล้วไปแล้วจะได้รับการเลี้ยงดูจากบุตรหลานของตนเอง โดยบุตรชายจะเป็นผู้นำดวงวิญญาณของพ่อแม่มาไว้ที่หิ้ง เพื่อให้ปกป้องดูแล คุ้มครองลูกหลาน และถูกเรียกว่า ผีบรรพบุรุษหรือ*บาบะมะมา*

หิ้งบูชาภายในบ้านเป็นที่อยู่ของผีเรือน หรือ *ฮีขู่หนี่* ซึ่งประกอบด้วยสองส่วนดังนี้ ส่วนที่อยู่ทางขวามือ(หันหน้าเข้าหาหิ้ง) เป็นส่วนที่อยู่ของ *หนี่หจ่า* เป็นผีที่เป็นผู้ทรงความรู้ เก่งในการปราบปราม ป้องกันและรักษาพยาบาลผู้เจ็บป่วย อีกส่วนเป็นที่อยู่ของผีบรรพบุรุษที่ถัดจากตนเองไป 2 รุ่น คือรุ่นพ่อ-แม่ และรุ่นปู่ย่า เท่านั้น ดังนั้นในส่วนนี้จะเปลี่ยนไปทุกรุ่น เรียกว่า *หนี่บือ*

แม้ว่า หิ้งบูชา หรือ *ฮีขู่หนี่* ในแต่ละตระกูลจะมีลักษณะที่เหมือนกัน กล่าวคือ มีส่วนของ *หนี่หจ่า* และ *หนี่บือ* แต่รายละเอียดของทั้งส่วนจะแตกต่างกัน ในที่นี้จะยกตัวอย่าง 2 ตระกูล คือ ตระกูลเลายี่ปา และตระกูลเลาหมี่ เพื่อให้เห็นความแตกต่างดังกล่าว ส่วนที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน คือ ในส่วนของ *หนี่บือ* ซึ่งเป็นส่วนของผีบรรพบุรุษมีความแตกต่างโดยตรง กล่าวคือ ตระกูลต่างกันย่อมต่างพ่อต่างแม่ กัน ดังนั้นทั้งสองตระกูลจะไม่เหมือนกัน อีกส่วนหนึ่ง *หนี่หจา* แม้ว่าจะเป็นผีที่ทรงความรู้ ปราบปรามผีที่บุกรุกเข้ามา หรือรักษาอาการเจ็บป่วยของสมาชิกในครอบครัว เช่นเดียวกันของทั้งสองครอบครัว แต่ทั้ง สองตระกูลกลับเรียกชื่อผีแตกต่างกัน เช่น ตระกูลเลายี่ปา ในส่วนของ *หนี่หจ่า* จะมีผีอยู่ 7 ตน ซึ่งเป็นผีผู้หญิงทั้งหมด ดังนี้ *หนี่กี* และ *ชาหนู่มา* เป็นผู้โน้มน้าว *ชาเลมา* เป็นผู้ถ่ายทอด *เคียหวู่มา* ไล่ผีร้ายต่างๆได้ ยืดอายุคนได้ *เคียะซือมา* รักษาโรคภัยไข้เจ็บได้ และ*ชิจิมา* ผู้ที่ต้องคอยดูแลหมอผี เป็นผีที่เข้าทรงเป็นตนแรก ส่วนผีอีกตนหนึ่งเป็น ผู้หญิงเช่นกัน และได้แต่งงานไปอยู่กับตระกูลของสามีแล้ว

ในส่วนของตระกูลเลาหมี่จะมีเรื่องเล่าถึงตำนานเกี่ยวกับผีว่า ในอดีตอันไกลโพ้น ชาวลีซูมีผีแค่ตนเดียว คือ ผีเจ้าเมือง หรือ *อาปาโหม่* ต่อมาได้เกิดม้าขี่ขึ้นในชุมชนลีซู ทำให้ต้องการเลี้ยงผี จึงไปขอผีกับเจ้าเมือง ผีเจ้าเมืองได้ไปขอผีจากเมืองผีมาให้ ในครั้งแรกได้มา 3 ตน จนถึงปัจจุบันมีผีทั้งหมด 12 ตน เป็นผีผู้หญิง 3 ตน ซึ่งเป็นหมอผียาทั้งหมด คือ *หนี่หญือมะ* เป็นผีแม่ใหญ่หากไม่สบาย จะทำการตรวจเลือด และเอาเหล้ามาเป่าเพื่อรักษาโรค ผีผู้หญิงอีก 2 ตน เป็นผีผู้ช่วยของผีแม่ใหญ่ ทำหน้าที่ หายามาให้มาใหญ่ และเป็นผีผู้ชาย 9 ตน คือ*หย่าสือ* ทำหน้าที่ดูแลม้าขี่ *หย่าหลู*

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ทำหน้าที่ดูแลม้าขี่เช่นกัน *ส่วนหย่าสือหลุยอยู่* ทำหน้าที่รักษาโรคทั่วไป *คิลึ* มีหน้าที่ดูแลลูกบ้านที่จะออกไปทำธุระนอกบ้าน,*กือลือฉิจึ* เมื่อขวัญล่องลอยไป ทำหน้าทีเป็นผู้เอาหมูกับเงิน (เงินแถบหรือเงินประดับ) ไปแลกเอาขวัญกลับมา วิธีการคือ จะหาไม้มา(หากเป็นชายใช้ 9 ตน หญิงใช้เพียง 7 ตน)แล้วเอาผ้าทอวางพาดจาก *ศาลผีปู่ตาหรืออาปาโหม่ฮึ* ลงไปถึงหลังบ้าน (ผ้าทอเป็นสัญลักษณ์ แทนสะพานที่จะพาขวัญกลับบ้าน),*ฟูหลู่ชิสึ* จะทำหน้าที่ในการดูเคราะห์ หรือโชคชะตา และมีหน้าที่ในการรักษาเคราะห์เหล่านั้น พร้อมทั้งการสงเคราะห์ พิธีกรรมเกี่ยวกับผีตนนี้ได้แก่ พิธี *คุโส่* ซึ่งหากไม่ใช่หมอผีไม่สามารถที่จะทำได้ และพิธี *คุลุก๊วะ,ต้าสือฉิสึ* หากลายมือไม่ดี ก็จะเข้ามาแก้ลายมือ ผีตนนี้จะมาเข้าทรง แล้วเอาธูป มาเขียนบนกระดาษสา แล้วเอาขี้ผึ้งมามัดไว้แล้วนำมาคล้องคอ ในช่วงเวลาดังกล่าวห้ามลอด หรือมุดใต้ถุนเป็นเวลา 3-7 วัน ตามที่ผีบอก(เป็นการต่ออายุให้กับผู้ที่ชะตาขาด หรือถึงฆาตแล้ว),*โคโฑผะ* (ผีที่มาเหยียบเหล็กที่ร้อนแดง) เป็นผีที่ช่วยขับไล่ผีร้ายที่เข้ามาทำร้ายมนุษย์(ซึ่งผีร้ายจะทำให้เกิดอาการเจ็บป่วยโดยไม่รู้สาเหตุ เช่น เจ็บท้อง โรค*ฝู่* (โรคอ้วน) เป็นต้น *โคโฑผะ* จะมีดาบและปืนที่จะนำมาช่วยขับไล่ผี,*สุ่ยจื่อ* หากมนุษย์ที่ยังไม่ตาย แต่ขวัญได้ไปเกิดใหม่แล้ว รักษาด้วยสมุนไพรไม่หาย อาการคือ เมื่อไปนั่งที่ไหนก็จะหลับผีตนนี้จะเข้ามาช่วย โดยการเอาไข่มาพันด้ายสายสิญจน์ แล้วเอาไปเผาในเตาไฟ ซึ่งก่อนที่จะเผาจะเขียนตัวอักษรตามภาษาผีกำกับลงไปในไข่ด้วย ขณะที่เผานั้น ไข่จะแตกก่อน โดยที่สายสิญจน์ยังไม่ไหม้ หมอผีจะเอาสายสิญจน์นั้นมาคล้องคอให้กับผู้ป่วย แต่ถ้าไข่ไม่แตกก่อนผู้ป่วยนั้นจะต้องตาย ลักษณะอาการที่ยังไม่ตาย แต่ขวัญไปเกิดใหม่พิธีนี้นี้เรียกว่า *"ไคฉัวะ"*

ในส่วนของ *หนี่หจ่า* จะมีหัวหน้าผี เรียกว่า *เปผะ* เป็นผีที่คอยสั่งการให้ผีตนไหนบ้างลงมาดูแลรักษามนุษย์ ตามตำนานของลีซู *เปผะ* เป็นหมอผีที่เก่งที่สุดในอดีต เมื่อตายไปแล้วชาวลีซูจึงได้ให้ความเคารพ และนำมาไว้ที่หิ้งผีของตนเอง เพื่อให้การรักษาปกป้องครอบครัว และไล่ผีชั่วร้ายที่เข้ามาอยู่ในบ้าน ทุกครอบครัว ทุกตระกูลจะมี *เปผะ* ดูแลคุ้มครอง

นอกจากนี้ในแต่ละตระกูลจะมีผีประจำตระกูล เป็นผู้ปกป้อง ดูแลความเจ็บป่วยได้ เรียกว่า *ปะตะหนี่* ชาวลีซูเชื่อว่าเป็นผีที่บริสุทธิ์ ไม่กินเนื้อสัตว์ *ปะตะหนี่* จะตั้งหิ้งไว้นอกบ้าน หรืออยู่ในบริเวณ *อาปาโหม่ฮึ* ตระกูลเลายี่ปาบ้านกื้ดสามสิบ จะตั้งอยู่บริเวณป่าข้างบนหมู่บ้านใกล้เคียง *อาปาโหม่ฮึ* สาเหตุที่ไว้นอกบ้าน เนื่องจาก การปฏิบัติต่อ *ปะตะหนี่* จะต้องเคร่งครัด ห้ามคนกินฝื่นและเหล้าเข้าทำพิธี มิฉะนั้น *ปะตะหนี่* จะลงโทษทำให้เจ็บป่วยหรือเสียชีวิตได้ อย่างไรก็ตาม สำหรับตระกูลเลาหมี่ ไม่มี *ปะตะหนี่* ที่อยู่นอกบ้าน แต่จะมี *เบี่ยซูหนี่* ตั้งอยู่ภายในบ้าน แต่จะตั้งหิ้งแยกออกมาจาก *อี่ชู่หนี่* ซึ่งทำหน้าที่ไม่แตกต่างจาก *ปะตะหนี่* คือ กำจัด เภทภัยต่างๆ และเยียวยารักษาความเจ็บป่วย และเป็นผีที่ไม่กินเนื้อสัตว์ รับเพียงเครื่องบูชาเพียงแค่น้ำ ธูปและเทียน เช่น

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

เดียวกับ *ปะตะหนี่* การนำผีประจำตระกูลมาชี้ให้เห็นในที่นี้ เพื่อแสดงให้เห็นความแตกต่างกันในรูปแบบที่เหมือนกัน ซึ่งเป็นสิ่งที่พบเห็นได้ทั่วไปในสังคมลีซู ดังนั้นตระกูลจึงเป็นพื้นที่หนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความมีตัวตนของตระกูลนั้นๆ ซึ่งจะมีเรื่องเล่า และตำนานเกี่ยวกับตระกูลต่างๆซึ่งเป็นส่วนที่สะท้อนให้เห็นถึงความเหนือกว่ากลุ่มตระกูลอื่น

ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างตระกูลหนึ่ง ซึ่งแตกออกเป็น 2 สายตระกูล คือ ตระกูลเล่าหมี่ ซึ่งแตกออกเป็นตระกูลเล่าหมี่ กับตระกูลตามิ สาเหตุของการแตกแยก หากฟังเรื่องเล่าตามตระกูลเล่าหมี่ ดังนี้ น้องชายคนหนึ่งในตระกูลมีเมียสองคน *ภรรยา*ทั้งสองก็มักจะทะเลาะกัน วันหนึ่ง *ภรรยา*คนแรกคลอดลูกออกมาเป็นสุนัข ได้สร้างความอับอายให้กับตระกูลมากจึงได้ขับออกจากตระกูลและให้ถือรางข้าวหมูไปขอข้าวชาวบ้านกิน และให้เรียกตระกูลของตนเองว่า ตามิ แต่หากฟังเรื่องเล่าของตระกูลตามิ เรื่องเล่าในตอนแรกจะออกมาคล้ายกัน แต่เพิ่มรายละเอียดในประเด็นที่ว่า *ภรรยา*คนแรกนั้นถูก*ภรรยา*คนที่สองกลั่นแกล้งโดยนำลูกสุนัขมาแทนที่ของลูก*ภรรยา*ที่เกิดขึ้นมา และได้ให้หมอตำแยนำไปทิ้งในป่า เพื่อให้สัตว์ร้ายกิน แต่หมอตำแยสงสารเด็กจึงได้นำไปให้สามีภรรยาคู่หนึ่งที่ไม่มีลูกเลี้ยงไว้ หลังจากที่*ภรรยา*คนแรกถือรางข้าวหมูขอข้าวกินไปเรื่อยๆ นั่นก็ผ่านบ้านหลังหนึ่ง เจ้าของบ้านก็ได้มาถามว่าทำไมต้องทำอย่างนี้ *ภรรยา*คนแรกบอกว่า ตนเองคลอดลูกออกมาเป็นสุนัข จึงต้องทำอย่างนี้ เจ้าของบ้านก็บอกว่าเป็นไปได้อย่างไร คนออกลูกเป็นสุนัขไม่ได้ เวลานั้นเอง ก็มีเสียงเด็กร้องออกมาจากภายในบ้านเรียกหาแม่ ทันใดนั้นเอง น้ำนมจาก*ภรรยา*คนแรกลอยออกมา และลอยไปยังปากของเด็กคนนั้น เด็กคนนั้นได้กินนมก็เรียกว่าแม่ แม่เจ้าของบ้านก็บอกว่า ที่จริงแล้วเด็กคนนี้เป็นลูกของเธอ เป็นผู้มีบุญมาเกิดจึงได้ปาฏิหาริย์เช่นนี้ เพราะเด็กคนนี้เรารับมาเลี้ยงดู ไม่ใช่ลูกของเราจริงๆ จากนั้นแม่ลูกได้เจอกันและกำเนิดตระกูลตามิขึ้นมา (นายหลวง เลายี่ปา,สัมภาษณ์ 25 ธันวาคม 2546) เรื่องเล่าดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการแสดงตัวตนของตนเอง หรือการให้ความหมายกับตระกูลของตัวเองว่ามีความเด่นเหนือกว่าคนอื่น ตระกูลเล่าหมี่จะดูถูกตระกูลตามิว่าเป็นผู้ที่ต้อยต่ำออกลูกเป็นสุนัขน่าอับอาย ในขณะที่ตระกูลตามิก็แสดงออกมาถึงการเกิดขึ้นของผู้มีบุญเป็นต้น

ดังนั้นระบบเครือญาติจึงเป็นทั้งแหล่งข้อมูล แหล่งความรู้ เครือข่ายแรงงานและเป็นพื้นที่แสดงความมีตัวตนในสังคม หรือชุมชนนั้นๆด้วย แต่จะมีความแตกต่างกันในรายละเอียด อย่างไรก็ตาม ประเพณีของชาวลีซูทำให้เครือญาติต่างๆต้องพึ่งพากัน แยกจากกันไม่ได้ จึงทำให้เกิดการช่วยเหลือกัน เพื่อสร้างชุมชนชาวลีซูขึ้น ซึ่งทำให้เกิดการจัดการทางสังคม และเป็นหลักประกันความมั่นคง และความอยู่รอดของสมาชิกและชุมชน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

7. ขนบธรรมเนียมและประเพณี

7.1 การต้อนรับแขก

เนื่องจากบ้านชาวลีซูตั้งอยู่บนดอยสูงมีอากาศหนาวเย็นการปลูกบ้านจึงมีลักษณะเป็นบ้านติดดินเป็นส่วนใหญ่ พร้อมกับมีเตาไฟเล็กๆอยู่ภายในบ้าน ซึ่งชาวลีซูจะต้อนรับแขกผู้มาเยือนที่หน้าเตาไฟเล็กด้วยการดื่มน้ำชา หรือ *ชาเหยโด่* คุยกันข้างเตาไฟ จิบน้ำชาร้อนๆจะช่วยทำให้ร่างกายอบอุ่นขึ้น การดื่มเหล้า หรือ *ยีผีโด* ก็เป็นธรรมเนียมอีกอย่างหนึ่งในการต้องรับแขกผู้มาเยือนที่บ้าน ซึ่งชาวลีซูถือว่าเป็นการให้เกียรติและแสดงความนับถือเมื่อได้เลี้ยงเหล้าต้อนรับผู้มาเยือน ได้พูดคุย ได้ร้องเพลงกันอย่างสนุกสนานในยามค่ำคืน ซึ่งผู้วิจัยเองก็มีโอกาสนั่งจิบชาร้อนๆ และจิบเหล้าร่วมกับชาวบ้านบ่อยครั้ง ในช่วงของการเก็บข้อมูลภาคสนาม ทำให้การสนทนาต่างๆ ดำเนินไปได้ด้วยดีและได้ข้อมูลครบถ้วนในวงสนทนานี้เอง การกินหมากและการสูบบุหรี่หรือสูบกล้องของชาวลีซู โดยมากจะนิยมกระทำกันในหมู่ผู้อาวุโส ดังนั้นหมากพลู บุหรี่ จึงเป็นสิ่งจำเป็นที่เจ้าของบ้านจะจัดมาต้อนรับแขก และหากแขกไม่รับก็ควรปฏิเสธอย่างสุภาพหรืออาจจะรับมาถือไว้เพื่อมิให้เสียน้ำใจก็ได้

7.2 การแต่งงาน

การแต่งงานโดยทั่วไปเรามักจะนึกถึงการเพิ่มขึ้นของแรงงานการผลิต และการผลิตซ้ำของครอบครัวฝ่ายชาย เป็นการซื้อผู้หญิงมาจากอีกตระกูลหนึ่ง เพื่อมาทำงานให้อีกตระกูลหนึ่ง แต่ในอีกภาพหนึ่ง การแต่งงานเป็นเวทีที่จะเชื่อมตระกูลต่างๆในชุมชนเข้าหากัน ตามข้อห้ามที่ไม่ให้คนในตระกูลเดียวแต่งงานกัน โดยนับญาติทางฝ่ายพ่อ แม้ว่าแต่ละตระกูลจะดำรงความเป็นตระกูลของตนเองไว้ แต่ภายในตระกูลก็จะมีคนจากตระกูลอื่นๆ เข้ามาอยู่ด้วย คือ แม่ ภรรยา ลูกสะใภ้ เป็นต้น ซึ่งเป็นส่วนที่มีบทบาทสำคัญในการผลิต รวมถึงการถ่ายทอดความรู้และข่าวสารข้อมูลจากอีกตระกูลหนึ่งไปสู่อีกตระกูลหนึ่ง

"การเรียกค่าสินสอด" เป็นเวทีต่อรองเพื่อที่จะได้แรงงานมาช่วยเหลือดูแลครอบครัวในระดับหนึ่ง การต่อรองค่าสินสอด พ่อแม่ทางฝ่ายหญิงจะเป็นผู้กำหนด หากต้องการที่จะได้ลูกเขยมาเลี้ยงดูก็จะเรียกค่าสินสอดต่ำๆ แต่ถ้าผู้ชายคนนั้นไม่ยอมอาจจะเรียกสูงกว่าความเป็นจริงแทนที่จะเรียกตามปกติ คือ 2,000 – 2,500 บาท แต่อาจเรียกค่าสินสอด 5,000- 7,000 บาท เพื่อให้ฝ่ายชายยอมที่จะขึ้นเขยกับตน หรือทำงานให้กับตนนั่นเอง อย่างไรก็ตาม การต่อรองนี้จะต้องมีคนกลางที่จะมาเป็นพยานรับรู้การต่อรอง 2 คน ซึ่งจะต้องเป็นคนที่ไม่ได้อยู่ในสายตระกูลของทั้งฝ่ายชายและหญิง

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

การแต่งงานของโดยทั่วไปชาวลีซูมี 2 รูปแบบ ซึ่งเน้นไปในเรื่องการเพิ่มขึ้นของแรงงานโดยใช้คาสินสอดเป็นข้อต่อรอง และความต้องการสืบสกุล รูปแบบแรก คือ การซื้อฝ่ายหญิง ทางครอบครัวฝ่ายหญิงเรียกร้องค่าสินสอดเท่าไหร่ ฝ่ายชายก็จะหาค่าสินสอดมาให้ รูปแบบนี้หญิงจะไปเป็นแรงงานโดยตรงให้กับครอบครัวฝ่ายชาย ส่วนรูปแบบที่สอง เป็นการขึ้นเขย ตามภาษาลีซูเรียกว่า *"เมลาด้วะ"* มี 2 กรณี คือ กรณีแรก เกิดขึ้นในกรณีที่เมื่อพ่อ แม่ฝ่ายหญิงเรียกร้องค่าสินสอดแล้ว ฝ่ายชายไม่สามารถหาค่าสินสอดได้ครบ หรือไม่มี เมื่อแต่งงานแล้วต้องย้ายมาอยู่ที่บ้านของพ่อแม่ฝ่ายหญิงโดยจะคิดเป็นค่าทำงานสำหรับลูกเขยปีละ 1,000 บาท และลูกสาวปีละ 500 บาท โดยปกติจะขึ้นเขยเพียง 2 ปี หลังจากนั้นฝ่ายชายก็จะพาผู้หญิงออกไปตั้งบ้านเรือนใหม่ พ่อแม่ของฝ่ายหญิงก็ตระเตรียมของใช้ภายในครอบครัว เช่น กระทะ หม้อ จาน พันธุ์หมู พันธุ์ไก่ พันธุ์ข้าว พันธุ์พืชผักต่างๆ ในกรณีที่ลูกเขยนั้นทำตัวดีจนพ่อแม่ฝ่ายหญิงพอใจ แต่ถ้าไม่พอใจก็จะให้ทำงานจนครบค่าสินสอด โดยไม่ยอมมอบของอื่นใดให้ ในการตั้งบ้านเรือนใหม่ กรณีที่สองเรียกว่า *ยาลูศุ้ฉั่ว* เป็นการขึ้นเขยอีกวิธีการหนึ่ง ปกติแล้วเมื่อฝ่ายหญิงแต่งงานแล้วต้องไปอยู่กับครอบครัวฝ่ายชาย แต่การขึ้นเขยรูปแบบนี้จะให้ฝ่ายชายมาอยู่กับครอบครัวฝ่ายหญิง หรือกล่าวง่ายๆว่า เป็นการให้ลูกเขยเลี้ยงตนเอง โดยค่าสินสอดในรูปแบบนี้จะน้อยมากๆเมื่อเทียบกับค่าสินสอดปกติ กล่าวคือ ค่าสินสอดปกติจะสนนราคาอยู่ราว 150-200 รูปี หรือประมาณ 2,000 – 2,500 บาท แต่ถ้าขึ้นเขยจะเสียค่าสินสอดเพียง 30 รูปี หรือประมาณ 400 บาทเท่านั้นเอง นอกจากนี้ค่าใช้จ่ายในส่วนของการเลี้ยงแขกตามประเพณี พ่อแม่เจ้าสาวจะเป็นผู้ออกเอง (ตามปกติจะต้องให้ฝ่ายชายเข้ามาร่วมเลี้ยงแขกด้วย หมายถึงเจ้าบ่าวจะต้องนำเงิน หรือทรัพย์สินส่วนหนึ่งมาเลี้ยงแขกด้วย) แต่ในส่วนการเลี้ยงแขกที่บ้านฝ่ายชายนั้น ฝ่ายชายจะต้องเป็นผู้ออกเองโดยทั่วไป ลูกชาย เมื่อแต่งงานแล้ว จะอยู่กับพ่อแม่ ของตนจนกว่าน้องชายคนต่อไป แต่งงานจึงจะออกไปตั้งบ้านเรือนใหม่ ถ้าน้องชายยังไม่แต่งงาน แต่มีลูกแล้ว 2-3 คน ก็สามารถแยกไปตั้งครอบครัวใหม่ได้ ก่อนที่จะออกไปตั้งครอบครัวใหม่นั้น พ่อแม่จะเตรียมเตาไฟ หม้อข้าว กระทะ ถ้วยชาม พันธุ์หมู พันธุ์ไก่ พันธุ์ข้าวโพด และเมล็ดพันธุ์อื่นๆ พร้อมกับเงินส่วนหนึ่งเพราะตอนที่อยู่ด้วยกันนั้นได้หาเงินรวมกัน ส่วนลูกชายคนสุดท้าย เมื่อแต่งงานแล้วจะอยู่ที่บ้านดูแลพ่อแม่ และมรดกจะตกเป็นของลูกชายคนสุดท้อง

ตามประเพณีลีซู เมื่อแต่งลูกสะใภ้เข้าบ้าน จะต้องเอาหมูบอกต่อ ผีบ้านผีเรือน หรือ*ยีขู่หนี่* ให้รับรู้ เพื่อที่จะได้คุ้มครอง ปกป้องดูแล ให้อยู่เย็นเป็นสุขเช่นเดียวกับทุกคนในบ้าน ในขณะเดียวกับทุกคนในบ้าน ในขณะเดียวกันที่บ้านฝ่ายหญิงก็จะเอาหมูมาทำพิธีเพื่อบอกแก่ *ยีขู่หนี่* เพื่อให้ตัดลูกสาวออกจากการคุ้มครองดูแล ปกป้อง เพราะได้เข้าไปอยู่กับผีของครอบครัวฝ่ายชายแล้ว นอก

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

จากบอกกับผีประจำตระกูลแล้วจะต้องเอาไก่หนึ่งตัวไปบอกกับ *อาปาโหม่* ด้วย เพื่อบอกว่า ฝ่ายหญิงที่อยู่ตระกูลเล่าหมี่ ตอนนี้ได้มาอยู่ในตระกูลเล่ายี่ปาแล้ว เป็นต้น

การแต่งงานมักจะมีการทำนายอนาคต โดยการดูตับหมู ตับหมูที่จะใช้ในการทำนายจะต้องใช้ตับหมูที่นำไปเป็นสินสอดไม่ใช่หมูที่นำไปบอกผีตัดออกจากตระกูล หรือให้ผีรับตระกูล การทำนายมักจะดูว่าทั้งคู่จะอยู่ร่วมกันยาวนานหรือไม่ อยู่ด้วยกันได้ดีหรือไม่ นอกจากนี้ ในแต่ละฝ่ายก็จะมีการดูตับหมูที่นำไปตัดผีเรือน เพื่อดูว่าลูกสาวไปแล้วจะมีความสุขหรือไม่ หรือดูว่า หญิงสาวคนนี้มาแล้วดีหรือไม่ เป็นต้น หากว่าพ่อแม่ฝ่ายหญิงรับรู้เมื่อครั้งที่ยังไม่แต่งงาน หญิง-ชายชอบพอกัน ฝ่ายชายจะบอกพ่อ และให้มาดูฝ่ายหญิง จากนั้นก็จะนำเอาไก่ไปถามต่อ *อาปาโหม่* ว่า ผู้หญิงที่ลูกชายรักชอบนั้น หากอยู่ด้วยกันแล้วจะมีเงินทอง เลี้ยงหมู-ไก่ อายุยืนยาว และอยู่ด้วยกันนานหรือไม่ จากนั้นก็จะดูกระดูกไก่หากดูว่าดีแล้ว พ่อก็จะให้เงินลูกชาย 20 แถบ หรือ 40 แถบ หรือมากกว่านี้แล้วแต่ว่าจะมีเงินมากแค่ไหน แต่ต้องเป็นเลขคู่ เพื่อให้ลูกชายไปหมั้นหญิงสาว โดยที่ไม่ให้พ่อ-แม่ฝ่ายหญิงรับรู้ หากพ่อแม่ฝ่ายหญิงรับรู้จะต้องเสียค่าปรับ จากนั้นทั้งสองก็จะนัดหมายสถานที่ และวันที่ดี เพื่อพบเจอกัน แล้วฝ่ายชายจะพาหญิงสาวมาที่บ้าน หากวันที่นัดหมายฝ่ายหญิงไม่ยอมมาตามนัดจะต้องเสียค่าปรับเป็น2เท่าของค่าหมั้น แต่ถ้าฝ่ายชายไม่ไปตามนัดก็จะต้องเสียค่าหมั้นให้ฝ่ายหญิงทันที อย่างไรก็ตาม ก่อนที่จะให้ *อาปาโหม่* ทำนายว่าหญิงคนนั้นดีหรือไม่ ทางฝ่ายชายจะมีการสืบความประพฤติของฝ่ายหญิง และจะใช้เครือญาติของตนเองเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญ และเมื่อสืบแล้วพบยืนยันว่า ฝ่ายหญิงมีความประพฤติดีก็จะจัดพ่อสื่อไปเจรจา หากไม่ดีก็จะไม่ขอแต่งงานด้วย อย่างไรก็ตามฝ่ายหญิงก็มีโอกาสที่จะสืบความประพฤติฝ่ายชาย แต่ช่วงเวลาน้อยกว่า และการแต่งงานนั้น การตัดสินอยู่ที่ลูกสาวว่าจะแต่งงานหรือไม่ หากหญิงสาวยอมหนีมาอยู่บ้านฝ่ายชายด้วย แสดงว่าหญิงสาวยอมที่จะแต่งงานด้วย การแต่งงานจึงสัมพันธ์กับเครือญาติและสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ โดยเครือญาติจะมีส่วนในการบอกว่า ฝ่ายหญิงด้วยมีความประพฤติอย่างไร ในขณะที่สิ่งอยู่เหนือธรรมชาติจะย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า หญิงคนดังกล่าวนั้นควรจะแต่งงานด้วยหรือไม่ หรือหากแต่งงาน แล้วจะมีอนาคตที่ดีหรือไม่

หญิงสาวชาวลีซู นอกจากจะมีบทบาทในการให้กำเนิดบุตรเพื่อสืบสกุล แล้วยังเป็นแรงงานที่สำคัญในการผลิต และดูแลสามี ลูก และพ่อแม่ของสามีแล้ว อีกบทบาทหนึ่ง คือ เป็นผู้เก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ และการหาเมล็ดพันธุ์เพิ่มเติมให้กับครอบครัวตนเอง ซึ่งฝ่ายหญิงจะติดต่อกับครอบครัวพ่อแม่ของฝ่ายตนเป็นหลัก หรือเครือญาติของตนเองก่อนที่จะแต่งงานหากเปรียบตระกูลเหมือนแหล่งข้อมูลและความรู้ การแต่งงานก็คือการกระจายความรู้ รูปแบบหนึ่ง ดังนั้นสังคมลีซูจึงเป็นสังคมที่มีการแลกเปลี่ยนความรู้และข้อมูลตลอดเวลา

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ผีหรือ *หนี่* นับเป็นองค์ประกอบที่ขาดไม่ได้สำหรับพิธีกรรม หนี่เป็นพลังลึกลับที่ถึงแม้ว่าจะมองไม่เห็น แต่ชาวบ้านเชื่อว่ามีอยู่ทั่วไปรอบตัว และมีอำนาจมากบ้างน้อยบ้างแตกต่างกันไป ผีที่มีอำนาจจะได้รับการติดต่อให้มารับเครื่องเซ่น ซึ่งเป็นการเชื่อมความสัมพันธ์เพื่อขอความช่วยเหลือและป้องกันไม่ให้เกิดโทษทัณฑ์ หรือต่อรองไม่ให้รับโทษขั้นรุนแรง ชาวบ้านจึงมีการเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษ และบวงสรวงผีอารักษ์เป็นประจำ ส่วนผีที่มีอำนาจไม่มากนัก เช่น วิญญาณเร่ร่อน และผีร้ายต่างๆ จะได้รับการเลี้ยงดูอย่างสม่ำเสมอเช่นกัน เพื่อไม่ให้มารบกวนมนุษย์และชุมชน ดังนั้นทุกครั้งที่มีพิธีกรรมเซ่นไหว้ผีในบ้านหรือของหมู่บ้าน จะแบ่งปันของเซ่นไหว้ให้กับวิญาณเร่ร่อนทุกครั้ง อย่างไรก็ตามปัจจุบันพบว่าชาวบ้านบางส่วนทางด้านทิศเหนือของหมู่บ้านซึ่งเป็นลีซูที่อพยพมาครั้งหลังสุด และเป็นชาวไทยภูเขาที่เป็นต่างด้าว ไม่มีบัตรประจำตัวประชาชน กลุ่มนี้ส่วนใหญ่รื้อหิ้งผี หันไปนับถือศาสนาคริสต์ วันอาทิตย์จะหยุดการทำงานทุกอย่าง และจะไปพร้อมตัวกันที่โบสถ์ประจำหมู่บ้านเพื่อประกอบพิธีสวดมนต์สรรเสริญพระเจ้า ยี่มาโค่ เป็นอีกคนหนึ่งที่รื้อหิ้งผีและยอมรับนับถือพระเยซูตามความเชื่อ ยี่มาโค่ เลาว้าง บอกว่า "ตั้งแต่ผมมานับถือพระเจ้านี่สบายดีมาตลอด มีปัญหาอะไรก็อธิษฐานกับพระเจ้า ไม่ต้องเลี้ยงผี ไม่ต้องเปลืองหมูเปลืองไก่เลี้ยงผี"(สัมภาษณ์ 14 มกราคม 2546) จากการสังเกตของผู้วิจัยที่ได้ไปเยี่ยมบ้านพบว่า กลุ่มลีซูที่นับถือผีกับกลุ่มที่นับถือศาสนาคริสต์ดูเหมือนจะไม่ค่อยได้ปฏิสัมพันธ์กันเท่าไหร่นัก อย่างไรก็ตาม พบว่ายังมีชาวลีซูกลุ่มหนึ่งที่นับถือทั้งศาสนาพุทธและผี ผู้วิจัยสังเกตเห็นพระพุทธรูปที่มีชาวลีซู นำไปตั้งวางเคียงกับหิ้งผีบรรพบุรุษ มีรูปพระสงฆ์ ติดไว้บูชา ตามฝาบ้าน

การประกอบพิธี เป็นองค์ประกอบสำคัญอีกอย่างหนึ่งของกระบวนการของพิธีกรรม ในที่นี้หมายถึง การกระทำ หรือนาฏกรรมเชิงสัญลักษณ์ในบริบทของพิธีกรรม ที่บ่งบอกถึงมีการปฏิสัมพันธ์ หรือการสื่อความหมายต่อกันระหว่างคนกับผี โดยมีผู้ทำพิธีเป็นสื่อกลาง เช่น การสวด การเข้าทรง ร้องเพลง ผิวปาก ร่ายรำ ให้พร พูด แสดงท่าทาง ตลอดจนการใช้สัญลักษณ์ ต่างๆ ซึ่งภาษาในพิธีกรรมเหล่านี้ ไม่ว่าจะเป็นภาษาวาจา หรือ ภาษานาฏกรรมจะมีลักษณะและความหมายจำเพาะ พิธีกรรมของชาวลีซูที่บ้านกื้ดสามสิบแบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ ตามลักษณะความหมายและอำนาจของมัน ได้แก่ การทำผี หรือ *อิ๊หลี่ชฉา* กับ พิธีกรรม หรือ*อิ๊หนี่ชฉา*

พิธีกรรม หรือ*อิ๊หลี่ชฉา* ว่าด้วยความเป็นชาติพันธุ์ *อิ๊หลี่* แปลว่า จารีตประเพณี *ชฉา* แปลว่า สร้างหรือทำ หมายความว่า การสร้างหรือสืบสานจารีตประเพณี เป็นพิธีกรรมระดับชุมชน และมีการกำหนดวันเอาไว้ตายตัว มีทั้งด้านการผลิต และการผลิตซ้ำ พิธีกรรมด้านการผลิตได้แก่ *ฉื่อแปก๊ะ* หรือ พิธีกินข้าวโพดใหม่ เป็นพิธีกรรมที่นัยบ่งบอกถึงศักยภาพและประสิทธิภาพในการ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

จัดการทรัพยากรของชุมชน ความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิตและสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ส่วนพิธีด้านการผลิตซ้ำ ได้แก่ *กู่เฉีย* หรือพิธีปีใหม่ และ*เอ้อยี่ปา*

วันขึ้นปีใหม่ หรือ ประเพณี *กู่เฉีย* ตรงกับวันตรุษจีนของทุกปี มีวันที่สำคัญอยู่ 2 วัน คือ วันสิ้นปีเก่า และวันขึ้นปีใหม่ บ้านกื้ดสามสิบเป็นหมู่บ้านลีซูที่ใหญ่ที่สุดของจังหวัดแม่ฮ่องสอน และขึ้นชื่อเรื่องหญิงสาวน่าตาดีและมีจำนวนมาก งานปีใหม่ที่นี่จึงสนุกสนาน และหนุ่มๆตลอดจนผู้คนจากหมู่บ้านอื่น นักท่องเที่ยวจะนิยมมาเที่ยวงานกันมาก สมาชิกในหมู่บ้านก็พากันหยุดการทำงานไร่หรืองานอื่นๆ มาร่วมทำพิธีและสนุกสนานอย่างพร้อมเพรียงกัน พิธีกรรมเริ่มต้น ด้วยการฆ่าหมู ไก่ และการตำข้าวปุก เพื่อใช้ในการเซ่นไหว้และจัดกินเลี้ยง มีการจุดประทัดและยิงปืนเป็นระยะๆ การเซ่นไหว้บูชาผี ทั้งผีภายในบ้านและศาลผีประจำหมู่บ้าน การดำหัวหมอผี ส่วนในเวลากลางคืนมีการเต้นรำรอบๆต้นไม้ปีใหม่ที่ตั้งอยู่บริเวณหน้าบ้านทุกหลังคา ต้นไม้ปีใหม่เป็นการนำต้นไม้ หรือกิ่งไม้ในป่า ตัดมาเพื่อนำไปปักไว้ กลางลานหน้าบ้าน เพื่อใช้เป็นที่สำหรับเซ่นไหว้ผีฟ้า ผีเรือน แขกที่มาเต้นรำก็จะมาเต้นรำรอบๆต้นไม้ดังกล่าว อวยพรให้แก่เจ้าของบ้านและเพื่อความสนุกสนานรื่นเริง การเต้นรำเป็นการเต้นรำเป็นวง หมุนไปรอบๆต้นไม้ปีใหม่ โดยชายหญิงจับมือกันเคลื่อนไหวไปช้าๆตามจังหวะเสียงดนตรีที่ใช้เล่น ซึ่งได้ แคนน้ำเต้า หรือ*ฟู่สู่* และซึงหรือ *ซือบือ* ก่อนเทศกาลวันปีใหม่ บางครัวเรือนอาจจะมีพิธีการเลี้ยงผีดินด้วย พิธีปีใหม่ที่หมู่บ้านแห่งนี้ มีการจัดครั้งที่สองด้วยเรียกว่า ปีใหม่น้อย หรือปีใหม่ผู้ชาย มีการหยุดงานเพียง 1 วัน โดยจัดขึ้นหลังจากปีใหม่ใหญ่ล่วงไปแล้ว 2 เดือน 7 วัน

วันกินข้าวใหม่เป็นพิธีกรรมของแต่ละครอบครัวจัดขึ้น เป็นประจำทุกปีช่วงเดือนธันวาคม ซึ่งถือว่าเป็นฤดูเก็บเกี่ยวข้าวในไร่ โดยการเลือกวันที่ดีที่สุดเพียง 1 วัน พิธีกรรมประกอบด้วยการเก็บเกี่ยวข้าวจากไร่มาเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษ และผีประจำหมู่บ้าน

วันกินข้าวโพดใหม่ หรือประเพณี *ฉื่อแปก๊ะ* เป็นพิธีกรรมที่แต่ละครอบครัวจัดขึ้นเป็นประจำทุกปีมีกำหนดเวลา3 วัน ในช่วงเดือนกรกฎาคม หรือ สิงหาคม ทุกหลังคาเรือนจัดพิธีกรรมการเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษและผีประจำหมู่บ้าน โดยใช้ข้าวโพดและพืชผักอื่นๆเป็นเครื่องเซ่น

วันศีลหรือวันกรรม มีทุกๆ 15 วัน โดยการนับวันตามจันทรคติ คือวันพระจันทร์เต็มดวงหรือวันเดือนดับ (วันข้างขึ้น/ข้างแรม 15 ค่ำ) หมอเมืองผะเป็นผู้ประกาศให้ชาวบ้านทราบล่วงหน้า 1 วัน ถือว่าเป็นวันที่ห้ามใช้ของมีคมทุกอย่าง เช่น มีด จอบ ขวาน ห้ามทำงานไร่ ตัดฟืน ตลอดถึงห้ามฆ่าไก่ หมูและสัตว์ใหญ่ทุกชนิด

วันไหว้ผีบรรพบุรุษที่หลุมฝังศพ จัดขึ้นหลังวันปีใหม่ล่วงไปแล้วได้ 2 วัน โดยปกติ ชาวลีซูมีพิธีไหว้ศพ 3 ครั้ง จัดขึ้นในวันไหว้ผีบรรพบุรุษประจำปีที่ เวียนมาถึง เชื่อว่า หลังจากการไหว้ผี

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

บรรพบุรุษครบ 3 ครั้งแล้ว ก็ไม่ต้องมาไหว้อีก เพราะวิญญาณของผู้ตายได้ไปเกิดในภพใหม่แล้ว หลังจากพิธีกรรมเสร็จแล้ว มีการกินเลี้ยงและการละเล่นสนุกสนานในกลุ่มญาติที่มาร่วมพิธี ทุกคนจะใช้โคลนหรือเขม่าทาหน้า เสื้อผ้าและร่างกาย โดยให้เหตุผลว่า ผีจะจำหน้าไม่ได้ และจะไม่เอาไปด้วยเนื่องจากร่างกายสกปรก

8. แบบแผนทางด้านสุขภาพของหมู่บ้าน

8.1 การแพทย์แผนปัจจุบัน

บ้านกื้ดสามสิบ มีสถานีอนามัยซึ่งเป็นสถานบริการของรัฐบาลที่มุ่งให้บริการทางด้านการป้องกันและส่งเสริมสุขภาพ ให้บริการฝากครรภ์ ทำคลอด และให้บริการฉีดวัคซีนสำหรับเด็กด้วย ตลอดจนการแก้ไขเยียวยารักษาปัญหาทางด้านสุขภาพของชาวบ้านกื้ดสามสิบ และหมู่บ้านใกล้เคียง สถานีอนามัยกื้ดสามสิบ ตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2524 ในช่วงนั้น ทางองค์กรเอกชน ไทย-เยอรมัน ร่วมสมทบทุนสร้างตัวอาคารสถานีอนามัย และวัสดุอุปกรณ์ เวชภัณฑ์ทางสำนักงานสาธารณสุขกิ่งอำเภอปางมะผ้าในขณะนั้นเป็นผู้สนับสนุน มีเจ้าหน้าที่สาธารณสุขอยู่ประจำ 2 คน ซึ่งชาวบ้านจะเรียกเจ้าหน้าที่สาธารณสุขผู้ชายว่า"หมอผะ" เรียกเจ้าหน้าที่สาธารณสุขผู้หญิงว่า "หมอมะ" พ่อเฒ่ายี่ บอกว่า "พอไม่สบายก็ขอเลี้ยงผีก่อน หากไม่หายจริงๆก็จะมาขอยาที่หมออนามัย" (ยี่นาหมู่กู เลาหมี่,สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2546) ผู้วิจัย สอบถามอะเลมะ ที่พาลูกมาที่สถานีอนามัย เธอบอกว่า "ลูกของเธอไม่สบายตัวร้อนจัด ไม่ยอมทานข้าว ดูดนมเป็นมา 2-3 วันแล้ว สามีก็เลี้ยงผีที่บ้านแล้ว อาการยังไม่ดีขึ้น ไปหาซื้อยาที่ร้านให้กินก็ยังไม่ดีขึ้น ก็เลยพามารับการรักษาที่สถานีอนามัย"(อะเลมะ เลายี่ปา, สัมภาษณ์ 16 มกราคม 2546) นอกจากนี้ในหมู่บ้านมีร้านขายของชำ 5 ร้าน นำมายาบางชนิดขึ้นมาจำหน่ายให้กับชาวบ้านด้วย หากมีการเจ็บป่วยบางครั้งชาวบ้านก็หาซื้อยามารับประทานเองก็มี ยาหลายชนิดที่เป็นยาอันตราย เป็นยาต้องห้ามไม่ให้ร้านขายของชำทั่วไปจำหน่ายก็ยังคงมีการแอบขายอยู่เสมอ ยาเหล่านั้นได้แก่ ยาแก้ท้องร่วง ยาแก้อักเสบบางชนิด ยาแก้ปวดชนิดซอง นอกจากยาบรรจุเสร็จทั่วไป การเจ็บป่วยของชาวบ้านจึงมีทางเลือกในการรักษามากขึ้น นอกเหนือจากการใช้สมุนไพร และการเรียกผี ที่มีการทำพิธีบ่อยครั้งในชุมชน

8.2 หมอสมุนไพร "แนจีซือชู"

ชาวลีซูเชื่อว่า *หวู่ซา* เป็นผู้สร้างโลก สร้างคน สร้างสัตว์ และต้นไม้ต่างๆ ขึ้นมาบนโลก ต้นยาสมุนไพรก็เช่นเดียวกัน *หวู่ซา* ได้เป็นผู้สร้างเอาไว้ แล้วมอบหมายให้ *แนจีมา* เป็นผู้ดูแลรักษา ดังนั้นก่อนไปเก็บตัวยาสมุนไพรในป่า หมอยาพื้นบ้านจะทำพิธีขอใช้ยา หรือ *แนจีเดีย* โดยมีธูปคู่หนึ่งกับข้างสวยหนึ่งถ้วยเป็นของบูชาและเครื่องเซ่น พร้อมทั้งกล่าวคำสวดบนบานต่อหน้าหิ้งบูชา

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

แนจีมา ซึ่งมีใจความว่า*"โลกนี้* ***หวู่ซา*** *ได้สร้างไว้ เป็นอาหารและยาแก่คน ให้* ***แนจีมา*** *เป็นผู้ดูแลรักษาเอาไว้สำหรับรักษาความเจ็บป่วยของคน ท่านเป็นเจ้าของเป็นผู้ดูแลรักษา ขอให้ช่วยให้เก็บยาได้ และรักษาให้หายด้วย"* หมอยาได้บอกเรื่องราวของผู้ที่มีความรอบรู้เรื่องยาสมุนไพร และการรักษาความเจ็บป่วยเป็นคนแรกของชาวลีซู เป็นผู้หญิงชื่อ *ยินสีมา* หรือ *ซือฝูมา* ได้มีโอกาสไปฝึกฝนเรียนรู้จาก *หวะหวั่ว* ปลูกต้นไม้และทำการเกษตรเป็นเวลานาน อาศัยที่เป็นคนตั้งใจจริงและมีความสนใจเป็นพิเศษในเรื่องตัวยาสมุนไพร ทำให้รู้จักยาและวิธีการรักษาเป็นอย่างดี ต่อมาจึงนำความรู้เรื่องสมุนไพรและการรักษาความเจ็บป่วยไปถ่ายทอดสู่ลูกหลานตามความสนใจ ทำให้สามารถสืบสานความรู้จนปัจจุบัน

การเรียนรู้เรื่องยาสมุนไพรที่มีอยู่ เรียนรู้ได้จากแหล่งความรู้ต่างๆ ดังนี้คือ **หนึ่ง** ได้จากการถ่ายทอดและฝึกฝนเรียนรู้จากผู้รู้ หรือหมอยาในครอบครัวหรือ เครือญาติ **สอง** การเรียนรู้จากผู้รู้หรือ หมอยาคนอื่น ในกรณีที่เป็นคนลีซูด้วยกันจะมีค่าทำขันตั้งบูชาผีครูเป็นค่าตอบแทน หากเป็นการเรียนรู้เพิ่มเติมจากหมอยาต่างกลุ่มชาติพันธุ์จะมีทั้งจ่ายค่าตอบแทนเป็นสิ่งของเงินทอง และการแลกเปลี่ยนตำรายาซึ่งกันและกัน **สาม** การลักลอบเรียนรู้จากหมอยาคนอื่น เช่น การแอบตามหมอยาไปยังสถานที่ที่ขุดหาต้นยาบางครั้งอาจรู้จักตัวยาเพิ่มขึ้นจากการตรวจสอบใบและลำต้นที่มักถูกทิ้งเอาไว้หลังจากขุดรากออกไปใช้แล้ว อีกวิธีหนึ่งคือการขอดูหรือตรวจสอบตัวยาที่หมอยาเตรียมเอาไว้รักษาโรค ซึ่งหมอยาบางคนไม่หวงห้าม ยินยอมให้ดมกลิ่น หรือชิมรสได้ เนื่องจากถือว่า ไม่ได้เป็นการสอนโดยตรงจึงไม่ผิดคำครูที่ต้องจ่ายค่ายกครู **สี่** ได้จากการสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้โดยตรง ทำให้บางครั้งเกิดความรู้เพิ่มขึ้นจากการผสมผสานความรู้จากแหล่งต่างๆได้ **ห้า** ได้จากการฝันเห็นผีครูมาบอกตัวยาที่รักษาโรคบางอย่างได้ โดยจะบอกทั้งรูปร่างลักษณะ และสถานที่จะพบได้ ตัวยาผีบอกเหล่านี้ส่วนใหญ่จะไม่มีชื่อเรียกเฉพาะ แต่การเป็นหมอยาเป็นได้เพียงวิธีเดียว คือ การเรียนรู้และการฝึกฝนจากผู้รู้ยาหรือหมอยาในการคัดเลือกสืบทอดความรู้ หมอยาจะพิจารณาจากทั้งสมรรถภาพของสติปัญญา(เช่น ความจำดี ช่างสังเกต และรู้จักแยกแยะความแตกต่างของพืชสมุนไพรได้เร็ว) และความตั้งใจจริง (การให้ความสนใจอย่างจริงจังและต่อเนื่องในการเรียนรู้และฝึกฝน) ของผู้สืบทอด (นายยี่อาก่า เลายี่ปา,สัมภาษณ์ 15 มกราคม 2546)

วิธีการรักษาเมื่อมีผู้เจ็บป่วย คนในครอบครัวจะพิจารณาเบื้องต้นก่อนว่า ความเจ็บป่วยน่าจะมีสาเหตุจากอะไร หากเป็นอาการปวดหัวตัวร้อนเล็กๆน้อยๆ หรือมีบาดแผลไม่มากนัก ความรู้เรื่องยาของคนในครอบครัวจะไปหาตัวยาหรือสอบถามจากหมอยาแล้วไปเก็บยามารักษากันเองได้ แต่หากไม่แน่ใจส่วนใหญ่ชาวบ้านมักจะไปเชิญหมอผีมาทำพิธีหาสาเหตุของความเจ็บป่วยก่อน โดยการเสี่ยงทาย(กล่าวมาข้างต้น) เพื่อให้แน่ใจว่าความเจ็บป่วยมีสาเหตุมาจากอะไรกันแน่ หาก

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ปรากฏว่าไม่ได้เกิดจากพลังเหนือธรรมชาติหรือผิดผีใดๆ จึงจะไปเชิญหมอยามารักษาด้วยสมุนไพร ในขั้นแรกหมอยาจะสอบถามอาการก่อนว่า เจ็บป่วยที่ส่วนใดของร่างกาย และมีอาการอย่างไร มีอาการเช่นนี้มากี่วัน จากนั้นจึงสอบถามว่า ในระยะนี้ได้ไปทำอะไรที่ไหนมาบ้าง เมื่อทราบแน่ชัดแล้วว่าเป็นอะไร หมอยาจึงจะออกไปหาตัวยา ในขณะที่สอบถามอาการ หมอยาจะพูดคุยกับกับคนเจ็บเป็นเชิงปลอบขวัญ และให้กำลังใจว่า ไม่ต้องกลัว ตรวจดูแล้ว ไม่ได้เป็นอะไรมากกินยาไม่กี่วันก็จะหายดี สามารถกลับไปทำงานได้ อย่ากังวลไปเลย ก่อนไปเดินหาตัวยา หมอยาจะทำพิธีขอพรจากผีครู พร้อมกับบนบานว่า ขอให้พบตัวยาที่จำเป็นต้องใช้โดยเร็ว แล้วจะตอบแทนด้วยของเซ่นไหว้ หลังจากนั้นได้ตัวยามาครบแล้ว หมอยาก็จะปรุงยารักษาซึ่งมีอยู่หลายวิธี ได้แก่ ต้มน้ำดื่ม กินสด พอก อบ ฯลฯ เป็นต้น หากเป็นกรณีกระดูกหัก หรือมีบาดแผลฉกรรจ์ หมอยามักจะเป่าคาถาเพื่อถอนความเจ็บปวดร่วมด้วยในกระบวนการรักษา ในระหว่างบาดแผลฉกรรจ์ หมอยาจะไปดูแลผู้ป่วยทุกวัน พร้อมทั้งพูดคุยปลอบโยน และให้กำลังใจแก่คนไข้ ดังนั้นบทบาทของหมอยาจึงมีทั้งรักษาอาการเจ็บป่วยที่เกิดกับร่างกาย และบำบัดรักษาความวิตกกังวลในใจของคนเจ็บไปพร้อมๆกัน

การรักษาจนหายเป็นปกติ ในที่นี้หมายถึง เมื่อคนเจ็บมีกำลังวังชาฟื้นขึ้นมาจนสามารถทำงานหรือดำเนินชีวิตได้ตามปกติไปสักระยะหนึ่ง ซึ่งจะใช้เวลาแตกต่างกันไปในแต่ละโรค หากเป็นอาการเจ็บป่วยภายนอกจะใช้เวลาไม่นาน หากเป็นความเจ็บป่วยถึงอวัยวะภายในจะต้องใช้เวลาพักฟื้นนานกว่า เช่น กระดูกหัก จะใช้เวลาต่อกระดูกไม่เกิน 2 สัปดาห์ แต่จะต้องพักฟื้นให้กระดูกกลับมาแข็งแรงจนใช้งานได้เหมือนเดิมอีกราว 1 เดือน หลังจากที่แน่ใจว่าร่างกายได้ฟื้นคืนสภาพเป็นปกติแล้วคนเจ็บจะต้องมาทำพิธีบูชาผีครูและจ่ายค่าผีครูตามที่หมอยาพื้นบ้านได้บนบานเอาไว้ ซึ่งตามปกติมักจะได้แก่ ไก่ตัวหนึ่ง ผ้าแดงผืนหนึ่ง และเงินสดจำนวนไม่มากนัก (บางรายไม่เกิน 50 บาท บางรายอาจถึง 200 บาท ขึ้นอยู่กับอาการเจ็บป่วยและความยากง่ายของการรักษา) ในเรื่องดังกล่าวนี้ หมอยาได้เน้นว่า หากผู้ป่วยที่หายไปแล้วไม่ยอมมาเสียค่าครู ความเจ็บป่วยดังกล่าวจะหวนกลับมาอีก หากไม่เกิดกับเจ้าตัวก็อาจจะไปเกิดกับสมาชิกคนอื่นๆในครอบครัว

นอกจากค่าครูแล้ว ผู้ที่หายเจ็บยังจะต้องจ่ายค่าสมนาคุณให้กับหมอยาส่วนหนึ่งด้วย ในกรณีนี้ หมอยาบอกว่า ไม่ได้เป็นค่าเสียผี แต่เป็นสินน้ำใจที่พึงแสดงออกเพื่อตอบแทนแก่หมอยา ส่วนจะให้ค่าสมนาคุณเป็นเงินจำนวนเท่าใดนั้น หมอยาไม่อาจเรียกร้องได้ เพียงแต่บอกเป็นนัยถึงความยากลำบากในการไปเก็บยา และระยะเวลาในการรักษา รวมทั้งการเอาใจใส่ดูแลในขณะทำการรักษาหมอยาให้ความเห็นในเรื่องนี้ว่า หากเป็นคนยากจนบางครั้งหากไม่มีค่าตอบแทนก็ไม่ว่า

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

อะไร แต่หากเป็นคนมีฐานะทางการเงินอยู่บ้าง แต่ไม่จ่ายค่าตอบแทนแก่หมอยาก็จะถูกติฉินนินทา และหมอยาบางคนบอกว่า ครั้งต่อไปอาจไม่ยอมไปรักษาให้อีกก็เป็นได้

บ้านกื้ดสามสิบมีหมอยาอยู่ 3 คน มีนายยี่อะก่า เลายี่ปา นางอะหมี่มะ เลายี่ปาและนางอะซามะ ยี่ปา ทั้งสามคนเป็น *แนจีซือฐู* ซึ่งแต่ละคนชำนาญในการรักษาโรคด้วยสมุนไพรตามกลุ่มอาการที่แตกต่างกัน นายยี่อะก่า ชำนาญเรื่องสมุนไพรรักษาโรคกระเพาะ และยาดองเหล้าสมุนไพร นาง อะซามะ ชำนาญในการรักษาโรคกระดูกหัก ปวดหลัง ปวดเอว ปวดตามกล้ามเนื้อ ส่วนนางอะหมี่มะ ซึ่งเป็นผดุงครรภ์โบราณด้วย นางจึงสนใจสมุนไพรที่เกี่ยวข้องกับหญิงหลังคลอด เช่น ขับลม ขับเลือดเสีย บำรุงเลือด ผิดเดือน กินของแสลง ฯลฯ เวลาที่ว่างจากงาน นางอะหมี่มะก็ออกไปหาสมุนไพรในป่ามาตากแห้งเก็บไว้ เมื่อใดที่คนในหมู่บ้านต้องการให้นางรักษาด้วยสมุนไพร ก็จะขอแบ่งซื้อและ อาจจะให้ไปปรุงยารับประทานเองที่บ้าน การสมนาคุณเป็นค่ายาในการรักษา ก็จะเป็นลักษณะ การซื้อยามีราคากำหนดไว้ตายตัว

8.3 หมอนวด หมอนวดจับเส้น

ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกร ดังนั้นชาวบ้านจึงเกิดอาการปวดเมื่อยตามกล้ามเนื้อ ปวดบั้นเอวบ่อยครั้ง เมื่อเกิดอาการปวดเมื่อย ชาวบ้านก็จะไปหาสมุนไพรต้มดื่มเองตามที่พ่อแม่ ปู่ย่าถ่ายทอดความรู้ให้ไว้ หากไม่หายก็จะไปบีบเอวที่หมอนวด จับเส้นใน หมู่บ้านกื้ดสามสิบมี หมอนวด จับเส้น จำนวน 3 คนซึ่งชำนาญการนวดแตกต่างกันออกไปดังนี้ นายยี่ริผะปาบือ ถนัดในการบีบนวดพร้อมกับการรักษาด้วยคาถาใช้กำกับในการนวดในแต่ละครั้ง นางอาหวู่มะ หมอเมือง เป็นแม่ม่ายสามีเสียชีวิตอาศัยกับลูกๆ 2คน ชำนาญการนวดเมื่อปวดบริเวณบั้นเอว ส่วนนางอะหมี่มะ เลาหมี่ ชำนาญการนวดในกรณีที่เกิดอาการเคล็ดขัดยอก กล้ามเนื้อ ข้อ กระดูก นางจะใช้สมุนไพรพอก ประคบร่วมกับการนวดในทุกครั้งที่นวด ชาวบ้านจึงเลือกไปหาหมอนวด ตามแต่ลักษณะอาการที่ตนเองป่วย เมื่อหายแล้วก็จะมีการขอบคุณหมอนวด ที่ทำการนวดจนหายจากอาการที่เป็นอยู่ อาจจะเป็นการขอบคุณด้วยวาจา หรืออีกกรณีหนึ่ง ก็จะเป็นการสมนาคุณด้วยเงิน เป็นจำนวน 60-70 บาท

8.4 การรักษาโดยวิธีการทางไสยศาสตร์

การทำผี หรือ *อี๊หนี่ซฉา* เป็นพิธีกรรมที่มีการติดต่อหรือสื่อความหมายกับผี ส่วนใหญ่เป็นพิธีกรรมระดับครัวเรือน การทำผี แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ *หนี่เตี๊ยะ* กับ *หนี่ก๊ะ*

การเลี้ยงผี หรือ *หนี่เตี๊ยะ* เป็นการสร้างหรือกระชับสัมพันธภาพแลกเปลี่ยนตอบแทน หรือการเลี้ยงดูเกื้อกูลกับพลังเหนือธรรมชาติ การเลี้ยงผีไม่จำเป็นต้องใช้หมอผีเป็นผู้นำพิธีกรรมเสมอไป ใครก็ได้ที่รู้จักคำสวดอ้อนวอน และขั้นตอนของพิธีกรรม ซึ่งผู้วิจัยสังเกตเห็น อะหวู่ผะซึ่งเป็นพ่อ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

บ้านอายุ ประมาณ 35 ปี ก็สามารถทำพิธีกรรมเลี้ยงผีนี้ได้ แต่หากทำไม่ได้ หรือทำแล้วไม่ได้ผลก็จะเชิญหมอเมือง หรือหมอผีมาช่วยทำพิธีให้ ในกรณีหมอผีมาทำพิธีเลี้ยงผี จะไม่ได้มาในฐานะ *หนี่ผะ* แต่มาในฐานะชาวบ้านธรรมดาที่รู้จักคำสวดอ้อนวอน เพราะเหตุว่า หมอผี หรือ*หนี่ผะ* เป็นสถานะจำเพาะสำหรับพิธี *หนี่ก๊ะ* หรือการลงผีเท่านั้น การเลี้ยงผีไม่ซับซ้อนมากนัก เริ่มจากการสวดอ้อนวอน หรือ *อิ๊หนี่เหยว* การมอบของเซ่นไหว้ หรือ *อุ๊ดูเถว* และมักจะจบด้วยการทำนายกระดูกไก่ ชาวบ้านมักจะทำการเลี้ยงผีในกรณีที่ชีวิตประจำวันประสบกับปัญหาที่แก้ไม่ตก หรือหาสาเหตุไม่พบ จากกรณีที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านครอบครัวหนึ่ง *ภรรยา*อะหวู่ผะที่ไม่สบายมาหลายวัน เคยไปรับการรักษาจากสถานีอนามัย และโรงพยาบาลแล้วอาการดูเหมือนจะไม่ดีขึ้น อาหวู่ผะสามีจึงทำพิธีเลี้ยงผี และมีการทำนายกระดูกไก่หลังจากเสร็จสิ้นการเลี้ยงผี กระดูกไก่ เป็นสิ่งที่ทำนายว่า*ภรรยา*ของอะหวู่ผะ จะหายหรือไม่ และ หากกระดูกไก่ไม่ดี หรือ ทำนายออกมาว่าไม่หาย ก็จะทำพิธีเรียกขวัญต่อ การเรียกขวัญเป็นการเรียกขวัญให้คนที่ไม่สบาย หรือมีสุขภาพอ่อนแอ การเรียกขวัญมีการเรียกชื่อพิธีกรรมแตกต่างกันออกไปคือ หากต้องการเรียกขวัญให้กับหัวหน้าครัวเรือนจะทำพิธี *เอ้อเป่า* หากเรียกขวัญให้คนโสด ต้องทำพิธี *เป่าฝู่* หรือ *ชอฮาคัว*

การลงผี หรือ *หนี่ก๊ะ* มักเป็นพิธีกรรมต่อเนื่อง ภายหลังที่ได้เลี้ยงผีมาก่อนหน้าแล้ว แต่ยังไม่สามารถขจัดหรืออธิบายปัญหาที่เกิดขึ้นได้ *ภรรยา*ของอาหวู่ผะก็เช่นเดียวกัน เลี้ยงผี อาการของเธอก็ไม่ดีขึ้น อาหวู่ผะจึงตัดสินใจลงผี ซึ่งต้องใช้เงินจำนวนหนึ่งเพื่อเตรียมพิธี จำเป็นต้องให้ *หนี่ผะ* ทำพิธี กระบวนการของการลงผีจะสลับซับซ้อนกว่าการเลี้ยงผี เริ่มต้นด้วยการสวดและมอบเครื่องเซ่น และมี การเข้าทรง หรือ*หนี่หยะ* ติดตามมาด้วย มีการแสดงของ *หนี่ผะ* มากมายขณะอยู่ในร่างทรง เช่น ผิวปาก พูด เอาด้ายมาคล้องคอ พ่นน้ำ เคี้ยวขี้ผึ้ง ตรวจดูลายมือ และหว่านข้าวสารหรือกรวด เป็นต้น การลงผีบางครั้งจะมีการกินเลี้ยงตามมาด้วย พิธีการลงผีที่มีการทำพิธีบ่อยครั้งคือพิธีสาลาหลู่เป็นการทำบุญสร้างศาลาที่พักที่เป็นสมบัติสาธารณะ พิธีกรรมนี้เดิมเคยเป็นพิธีที่กระทำตามช่วงเวลาของชีวิต หากเป็นการทำพิธีให้กับหัวหน้าครอบครัวที่อยู่ในวัยฉกรรจ์ *สาลาหลู่* จะเป็นนัยเพื่อเสริมอำนาจของครัวเรือน หรือแสดงถึงอำนาจ ความมีบารมีของหัวหน้าครัวเรือน หากบุตรหลานร่วมกันจัดทำพิธีนี้ให้แก่ ปู่ย่าตายายที่อยู่ในวัยชรา พิธีนี้จะมีนัยของการทำบุญต่ออายุให้กับผู้อาวุโส หรือผู้นำของกลุ่มเครือญาติในชุมชน แต่ในปัจจุบัน สาลาหลู่ได้กลายเป็นพิธีกรรม เพื่อแก้ไขปัญหาในการดำรงชีวิตประจำวันเป็นส่วนใหญ่

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

จากปรากฏการณ์แบบแผนการรักษาพยาบาลของชุมชน แสดงให้เห็นวิธีการแสวงหาการรักษาพยาบาล ตามความเชื่อ และ ความศรัทธา ขนบธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมา สามารถสรุปได้ดังแผนภาพ ต่อไปนี้

แผนภาพ 6 แสดงรูปแบบการแสวงหาการรักษาพยาบาล ของชาวไทยภูเขาเผ่าลีซู

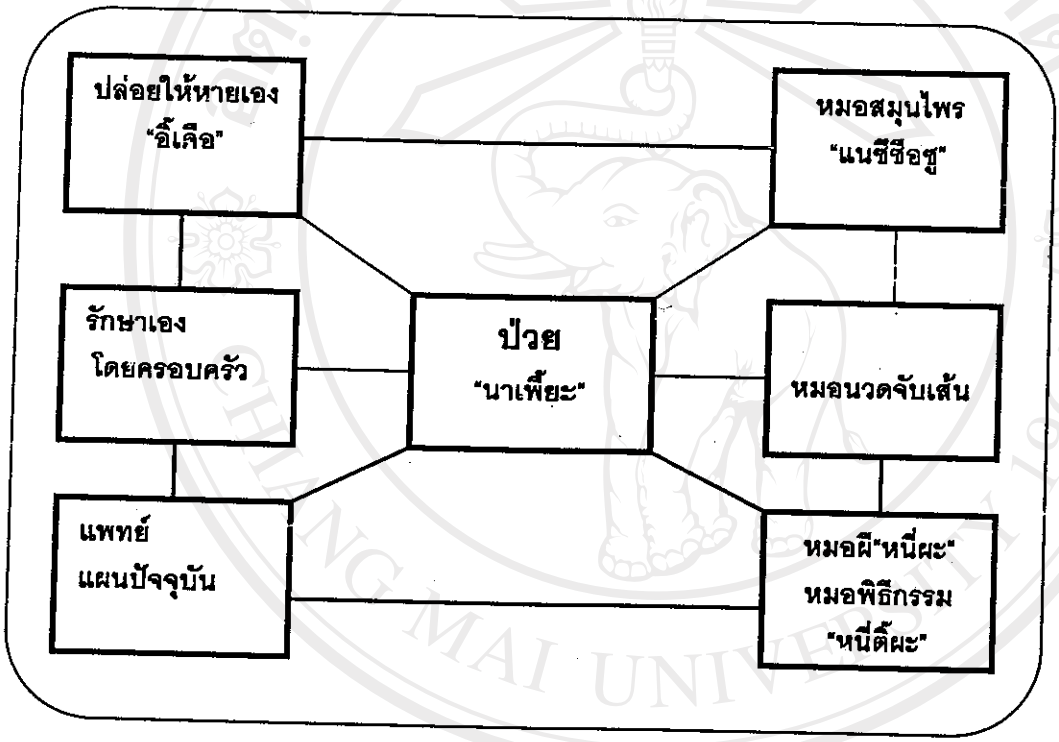

9. ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการดูแลสุขภาพตนเองของหญิงหลังคลอด

9.1 การดูแลสุขภาพตนเอง ในช่วงก่อนคลอดและช่วงคลอด ของหญิงตั้งครรภ์

การตั้งครรภ์ เป็นเรื่องใหญ่สำหรับชาวลีซู เป็นจุดเริ่มต้นของทายาทที่จะสืบสกุล และเป็นการเพิ่มขึ้นของแรงงานในอนาคตของครอบครัว ชาวลีซูให้ความสำคัญกับหญิงมีครรภ์มาก การเตรียมตัวของหญิงมีครรภ์ก่อนคลอดจึงเป็นเรื่องที่สำคัญและต้องมีการเตรียมตัวก่อนคลอดเป็นอย่างดี นางอะโลมา เลายี่ปาบอกกับผู้วิจัยว่า "คนลีซูถ้ารู้ว่าตัวเองมีท้อง ก็ไม่ได้พักผ่อนเหมือนคนเมือง แต่ยังคงต้องออกไปทำงานในไร่ตามปกติ" อะโลมายังบอกต่ออีกว่า "การที่แม่ออกไปทำงานในไร่นั้นทำให้แม่แข็งแรง เวลาคลอดก็จะได้คลอดลูกง่ายๆ"(สัมภาษณ์ 16มีนาคม 2546)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ชาวลีซูจะมีการเตรียมหาสมุนไพร สำหรับแม่และเด็ก ตั้งแต่ตอนที่ยังไม่มีการตั้งครรภ์ เช่น กรณีผู้แก่ผู้เฒ่า ที่มีความรู้เรื่องสมุนไพร มีโอกาสได้เข้าป่า หรือไปไร่ แล้วไปพบยาสมุนไพรต่างๆก็จะเก็บมาตากแห้งไว้ เพื่อใช้ในยามที่ต้องการในช่วงอยู่ไฟ อยู่เดือน ไม่ใช่ว่าไปหาสมุนไพรตอนที่ต้องการใช้เท่านั้น การเตรียมตัวก่อนคลอด จะมีการเตรียมตัวทั้งทางด้านร่างกาย ของหญิงมีครรภ์เอง ผู้วิจัยสังเกตเห็นต้นสมุนไพรที่ตากแห้งเตรียมไว้หลายชนิด อาหู่มะ เลายี่ปา บอกว่า "เราต้องเก็บสมุนไพรที่หายากเอาไว้ก่อน ไม่จำเป็นที่จะต้องเก็บสมุนไพรสดทั้งหมดในช่วงหลังคลอดทีเดียว บางครั้งอาจเตรียมไม่ทัน เวลาออกไปไร่ หรือไปเที่ยวป่า เห็นสมุนไพรก็เก็บเอาไว้ก่อน"(สัมภาษณ์ 12 มีนาคม 2546) มีการเตรียมอาหาร เตรียมเสื้อผ้าเด็กที่จะคลอดออกมา

การเตรียมด้านร่างกายนั้น ระยะนี้หญิงมีครรภ์จะต้องรักษาความสะอาดของร่างกายตนเองอย่างสม่ำเสมอ เช่น สระผม อาบน้ำ เพราะว่าหลังจากที่คลอดลูกแล้วจะไม่ได้อาบน้ำจนกว่าจะครบ 7 วัน

การเตรียมอาหาร จะเตรียมเกลือ ชนเผ่าลีซูนั้นตอนอยู่ไฟอยู่เดือนจะกินแต่เกลือที่ผ่านการต้มแล้ว เชื่อว่าเกลือที่ไม่ผ่านการต้มนั้นจะไม่ดีต่อสุขภาพ เพราะฉะนั้น หญิงมีครรภ์ทุกคนจะเตรียมต้มเกลือไว้เสมอ อะโลมาเลายี่ปา บอกว่า "เกลือที่ใช้สมัยก่อนไม่มีเกลือป่น ต้องใช้เกลือเป็นเม็ดๆเพื่อปรุงอาหาร มันไม่ค่อยสะอาด ต้องต้มเกลือก่อน แล้วค่อยนำเกลือที่ต้ม มาปรุงอาหาร" (สัมภาษณ์ 29 มกราคม 2546)

การเตรียมสมุนไพร ที่จะใช้กินในช่วงอยู่เดือน เช่น จะกุ และ ปาโก เป็นต้นหญิงมีครรภ์เหล่านี้พอรู้ตัวเองว่าท้องก็จะหาซื้อหรือหาเก็บไว้ก่อนและจะคั่วให้สุกแล้วตำละเอียดเก็บไว้ เชื่อว่าสมุนไพรดังกล่าวเมื่อกินไปแล้วจะช่วยให้น้ำนมเยอะ รักษาอาการปวดท้อง ท้องอืดเฟ้อได้ดี ส่วนสมุนไพรต่างๆที่กินหรืออบในช่วงอยู่ไฟ และช่วงอยู่เดือนมีการเตรียมตัวเหมือนกันคือ เมื่อเห็นที่ไหนก็จะขุดมาเก็บไว้บนชั้นหิ้ง *(กาเถาะ)* ถึงเวลาใช้เมื่อไหร่ ก็ค่อยเอาออกมาใช้ ที่บ้านอะหู่มะเพิ่งคลอดได้คลอด 5-6 วัน สามีของอะหู่มะ ได้เตรียม ไข่ไก่ และสมุนไพรเครื่องเทศ 3-4 ชนิด อันได้แก่ ดีปลี *(อาหวะลูจี)*, จันทร์เทศ *(จะกุมาสึ)*, พริกไทย *(ฟู่เจียวมาสึ)*, กานพูล *(ยีคือวี)* และแก่นฝาง *(ซูหมู)* รวมทั้ง ไก่ตอนขนดำหรือไก่ดำก็ได้ อะหู่มะบอกว่า "ถ้ามีฐานะดี ก็เตรียมไก่ตอนมากๆ บางครอบครัวเตรียมไว้ถึง 20-30 ตัวก็มี ส่วนไข่ไก่ก็เตรียมไว้ สำหรับกินภายใน่ 1 เดือน" (อะหู่มะ เลายี่ปา,สัมภาษณ์ 4 กุมภาพันธ์ 2546) เสื้อผ้าของเด็กก็ต้องเตรียมไว้ให้เรียบร้อย เช่น แม่จะเตรียมเสื้อผ้า (ผ้าอ้อม) คือ การนำเศษผ้า (เสื้อเก่าที่ไม่ได้ใช้แล้ว) เอาส่วนที่ดีตัดออกแล้วซักให้สะอาด หรือเสื้อผ้าคนโตที่คับใส่ไม่ได้แล้วนั้นนำมาซักใหม่แล้วนำมาเก็บไว้ ใช้กับลูกคนที่จะเกิดออกมา คนสมัยก่อนนั้นอยู่ในป่าลึกไม่ได้ลงมาในเมืองจึงไม่ค่อยมีเสื้อผ้าใส่ จึงจำเป็นต้องใช้ของ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

เก่าแทน ปัจจุบันเริ่มมีการซื้อผ้าอ้อมที่มีขายในตลาด เป็นผ้าอ้อมสำเร็จรูปนำมาใช้บ้างแล้ว เพื่อความสะดวกในการเตรียมผ้าอ้อม

การเตรียมคลอดสำหรับหมอตำแย และ การเตรียมสถานที่คลอดนั้นเป็นสิ่งที่จำเป็น เมื่อหญิงมีครรภ์นั้นใกล้จะคลอด หมอตำแยหรือผู้มีประสบการณ์ ถือว่าการทำคลอดเป็นภาระกิจ และต้องให้การช่วยเหลือกัน โดยไม่ต้องเชื้อเชิญเป็นพิเศษ หรือ จ้าง บ้านกื้ดสามสิบ มีแม่เฒ่าอะหมี่มะเลายี่ปา เป็นหมอตำแยประจำหมู่บ้าน แม่เฒ่าเล่าว่าได้ทำคลอดมาเกือบหมดทุกคนในหมู่บ้านเมื่อก่อน ไม่เจริญ ถนนหนทางก็ลำบาก คนบนดอยนิยมที่จะคลอดบนดอยเลย ไม่มีใครลงไปคลอดที่ สบป่อง ก็เลยต้องไปทำคลอดให้ถึงที่บ้านไม่เคยมีปัญหา เด็กก็แข็งแรงดีทุกคน ช่วงหลังทางหมอที่อนามัยเอาแม่เฒ่าไปอบรม ผดุงครรภ์โบราณที่สำนักงานสาธารณสุขอำเภอปางมะผ้า และได้มอบเครื่องมือการทำคลอดแบบฉุกเฉิน พร้อมทั้งสอนการคลอดที่ถูกต้องให้แม่เฒ่า"เมื่อก่อนเอาไม้ไผ่บางๆคมๆ ตัดสะดือ เดี๋ยวนี้ใช้กรรไกรของหมอแช่ในแอลกอฮอล์ตัดเลยมันง่ายดี" (อะหมี่มะเลายี่ปา,สัมภาษณ์ 16มีนาคม 2546) แม่เฒ่าเล่าให้ผู้วิจัยฟัง การเตรียมหมอตำแย ส่วนใหญ่ถ้าหมอตำแยในหมู่บ้านรู้ว่าหญิงในหมู่บ้านกำลังตั้งครรภ์ก็มักจะถามว่า ตั้งครรภ์ได้กี่เดือนแล้ว เมื่อใกล้ถึงวันที่จะคลอด เดือนที่ใกล้คลอด หมอตำแยก็จะอยู่ที่บ้านของตนเอง ไม่ออกไปไหน เผื่อว่าเวลามีคนคลอดขึ้นมา หมอตำแยก็สามารถไปทำคลอดได้เลย ส่วนใหญ่ผู้มีหน้าที่ไปบอกหมอตำแย จะเป็นสามีของหญิงที่จะคลอด หรืออาจเป็นผู้หญิง หรือเด็กก็ได้ ไม่นิยมใช้ผู้ชายที่เป็นหนุ่มหรือชายอาวุโสทำหน้าที่นี้ เพราะชาวลีซูเชื่อว่าจะเป็นบาป หรืออีก กรณีหนึ่ง หมอตำแยจะออกไปเยี่ยมหญิงที่ใกล้คลอดบ่อยๆ โดยที่ไม่ต้องไปบอกไว้ก่อน และจะมีแม่บ้านที่รู้ข่าวมาเป็นผู้ช่วยหมอตำแย โดยที่ไม่ต้องขอให้มาช่วยเช่นกัน และมีข้อแนะนำว่าในการคลอดของหญิงมีครรภ์แต่ละครั้งควรมีหมอตำแยมาทำคลอดมากกว่า 1 คนขึ้นไป เพราะความสามารถในการทำคลอดแต่ละคนมีความชำนาญที่แตกต่างกันไป หากเกิดปัญหาจะได้ช่วยเหลือกันได้ ที่บ้านกื้ดสามสิบ ถ้าหากมีการคลอดที่บ้าน จะมีสามีไปบอกให้ เจ้าหน้าที่สาธารณสุขที่อยู่ที่อนามัย มาทำคลอดและไปบอกแม่เฒ่าอะหมี่มะ ทุกครั้ง จะเห็นได้ว่า เมื่อมีการคลอดเกิดขึ้น ที่บ้านของหญิงที่จะคลอดจะมีทั้งหมอตำแย และ หมอจากอนามัย ช่วยกันทำคลอด

ส่วนการเตรียมสถานที่คลอด การเตรียมห้อง ห้องที่จะใช้เป็นห้องคลอดนั้นจะต้องเป็นห้องที่ปิด ไม่มีลมโกรก เพราะเชื่อว่าหากให้หญิงและเด็กที่คลอด ถูกลมโกรก จะมีผลต่อสุขภาพของแม่ทำให้แม่มีอาการเวียนศรีษะ และมีอาการครั่นเนื้อครั่นตัวบ่อยๆ ไปตลอดชีวิต โดยเฉพาะในฤดูฝนและฤดูหนาว ส่วนฤดูร้อนจะทำให้ร้อนง่าย เวียนหัวและมีอาการหงุดหงิดง่าย เด็กทารกจะมีสุขภาพไม่ดี ไม่สบายบ่อย และเชื่อว่าทำให้เกิดโรคปอดบวมได้ง่าย ดังนั้น ห้องคลอดต้องมีแสง

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

สว่างพอประมาณ ไม่ควรมืดทึบ หรือมีแสงสว่างจ้าเกินไป เพราะถ้าแสงมืดเกินไป จะทำให้ความสามารถในการมองเห็นของเด็กทารกช้ากว่าปกติ และกรณีแสงจ้ามากเกินไปจะทำให้แม่และเด็กแพ้แสงจ้า เป็นผลให้ตาบอดได้ และต้องมีเตาไฟให้ความอบอุ่นแก่แม่และเด็ก การเลือกใช้ฟืนที่เป็นเชื้อเพลิงก็สำคัญ ควรจะเป็นฟืนที่แห้ง หรือถ่านดำ เนื่องจากเชื้อเพลิง 2 ชนิดนี้จะไม่ค่อยมีควัน เพราะควันไฟจะส่งผลไม่ดีต่อแม่และเด็กได้เช่น ตาแพ้แสง,น้ำตาออกบ่อย,ตาพร่า

9.2 การดูแลสุขภาพตนเองของหญิงหลังคลอด ในช่วงอยู่ไฟ สัปดาห์แรกหลังคลอด (วันที่ 1-7)

9.2.1 ข้อควรปฏิบัติของหญิงหลังคลอด

ข้อปฏิบัติช่วงอยู่ไฟของชาวลีซู เป็นการหลีกเลี่ยงและป้องกันภาวะปนเปื้อนหรือมลทินภายนอก ไม่ให้แผ้วพาน เพราะแม่ลูกอ่อนอยู่ในสภาวะบอบบางและอ่อนแอทั้งทางร่างกายและวิญญาณซึ่งจะถูกรบกวนและเป็นอันตรายจากสิ่งชั่วร้ายได้ง่ายกว่าคนปกติการเตรียมตัวสำหรับการอยู่ไฟ มีการการจัดเตรียมสถานที่ มีการเตรียมที่นอนของหญิงหลังคลอด จะต้องให้หญิงหลังคลอดบุตรหนุนหมอนสูงๆ ในลักษณะครึ่งนั่ง ครึ่งนอนเพื่อให้เลือดที่ตกค้างในช่องคลอดไหลออกมาให้หมดและในช่วงนี้ สมาชิกก่อไฟไว้ที่ข้างที่นอนของแม่ เพื่อให้ความอบอุ่นตลอดเวลา เป็นการช่วยให้เลือดที่ค้างในช่องคลอดไม่แข็งตัวและไหลออกมาได้หมด หากมีเลือด ตกค้างจะทำให้แม่ลูกอ่อนเสียชีวิตก็เป็นได้ อะโลมา เลายี่ปา เล่าถึงวิธีการนอนพักของแม่หลังคลอดว่า "ให้นอนในลักษณะกึ่งนั่งกึ่งนอน เพื่อเป็นการระบายเลือดและน้ำคาวปลาที่ยังค้างอยู่ในช่องท้อง ถ้านอนราบกับพื้นของเสียมันจะคั่ง เดี๋ยวไม่สบาย"(สัมภาษณ์ 14 กุมภาพันธ์ 2546) ในการก่อไฟให้หญิงหลังคลอดบุตรต้องใช้ฟืนที่แห้งสนิทไม่ควรใช้ฟืนที่มีความชื้นสูงเวลาก่อไฟแล้วจะมีควันมาก ทำให้หญิงหลังคลอดบุตรมีอาการไอมากขึ้นและถ้าควันไฟเข้าตาก็จะทำให้แม่และเด็กสายตาเสียอีกด้วย ดังนั้นสมาชิกภายในบ้านจะต้องคอยเติมเชื้อเพลิงไม่ให้มอดดับ เพื่อให้ความอบอุ่นแก่หญิงหลังคลอดบุตรและเด็กทารกตลอด 24 ชั่วโมง

การจัดเตรียมเครื่องใช้ส่วนตัวสำหรับแม่และเด็ก อันได้แก่ <u>อุปกรณ์เครื่องใช้</u> สมาชิกในบ้านหรือสามี จะต้องทำการจัดเตรียมอุปกรณ์ และเครื่องใช้ให้หญิงที่คลอดบุตรต่างหาก 1 ชุด เช่น หม้อข้าว หม้อแกง ถ้วย ช้อน จะต้องทำการล้างให้สะอาดไม่ให้มีคราบน้ำมันติดอยู่ <u>เสื้อผ้า</u> สามีจะต้องรับหน้าที่แทนภรรยาในการซักผ้าทั้งของภรรยาและผ้าอ้อมของลูกจนกว่าจะพ้นช่วงอยู่ไฟ เพราะในช่วงอยู่ไฟนี้มีข้อห้ามไม่ให้หญิงคลอดบุตรใหม่สัมผัสน้ำเย็น(ในสมัยก่อน น้ำในลำคลองจะเย็นตลอดฤดูกาล) <u>ชุดที่นอน</u> สมาชิกในครอบครัวจะต้องเตรียมชุดเครื่องนอนตั้งแต่ หมอน มุ้ง ผ้าปู

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ที่นอน เสื่อ ผ้าห่ม ไว้ให้ใช้เป็นการเฉพาะ โดยช่วงนี้แม่และเด็กจะต้องอยู่ใน ห้องนอนตลอดเวลา การดูแลแม่และเด็กหลังคลอดหรือช่วงอยู่ไฟ ภาระและหน้าที่ในการดูแลเด็กทารกในช่วงที่แม่กำลังอยู่ไฟ จะเป็นหน้าที่ของคนรอบข้าง หรือสมาชิกในบ้าน ได้แก่ การจัดการอาบน้ำเด็ก ส่วนการเปลี่ยนผ้าอ้อม การซักผ้าของแม่และเด็กทารก จะเป็นหน้าที่ของสามี ของหญิงที่คลอด เพราะช่วงนี้หญิงที่คลอดลูกยังไม่แข็งแรงและถูกน้ำเย็นไม่ได้

กรณีอยู่ไฟนั้น สมาชิกภายในบ้านต้องดูแลแม่และเด็กทารกอย่างใกล้ชิด ในระยะนี้มารดาและเด็กทารกจะสัมผัสถูกของเย็นไม่ได้ และจะไม่ประกอบอาหารหรือทำงานใดๆ นอกจากพักผ่อน ถ้าจะอาบน้ำต้องอาบน้ำอุ่นนานๆ จะอาบน้ำสักครั้ง และจะต้องเอาใจใส่เรื่องสุขภาพของมารดาและเด็กทารก ต้องอาบน้ำให้ทารกทุกวันแต่ต้องใช้น้ำอุ่นๆ ควรเตือนให้มารดาหลังคลอดรับประทานอาหารตรงตามเวลาต้องไม่ให้ทนหิว เพราะเชื่อว่าจะเป็นโรคกระเพาะเรื้อรัง รักษาไม่หายข้อควรปฏิบัติหญิงในช่วงในการอยู่ไฟ แม่และเด็กหลังคลอดจะต้องใส่เสื้อผ้าหนาๆ เพื่อให้ความอบอุ่นแก่ร่างกาย และแม่จะต้องรัดหน้าท้องด้วยผ้าหนาๆ เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้หน้าท้องหย่อนยาน และจะต้องสวมหมวกและถุงเท้าตลอดเวลา หากจำเป็นจะต้องออกไปทำธุระส่วนตัวจะต้องใช้ผ้าห่มคลุมตัวก่อนออก และตลอดช่วงนี้ห้ามถูกน้ำเย็น จะต้องมีการรักษาความอบอุ่นของร่างกายไม่ให้ร่างกายเย็น เพราะจะทำให้เลือดและน้ำคาวปลาที่ค้างอยู่ในช่องท้องแข็งตัวจับตัวกันเป็นก้อน ถ้านานไปจะทำให้เลือดนั้นเกิดขนขึ้น และเชื่อว่าจะกลายเป็นลูกหนูทำให้เจ็บท้อง จะต้องรีบทำการแก้ไขโดยการกินสมุนไพรที่มีสรรพคุณในการขับเลือด หากไม่มีการขับก้อนเลือดนี้จะทำให้หญิงที่มีก้อนเลือดตายได้ และถ้าหากหญิงที่คลอดลูกใหม่ๆหนาวมากเกินไปในช่วงที่อยู่ไฟนี้ จะส่งผลกระทบในระยะยาวต่อสุขภาพทำให้หญิงผู้นั้นหนาวง่าย และไม่สบายบ่อย *(หลู่จือ)*ไปตลอดชีวิต

9.2.2 ข้อควรปฏิบัติของบุคคลรอบข้างของหญิงหลังคลอด

ในช่วงหญิงที่คลอดยังอยู่ไฟ สมาชิกในครอบครัวทุกคนจะต้องช่วยกันแบ่งเบาภาระของหญิงที่อยู่ไฟ เช่น การก่อไฟเพื่อให้ความอบอุ่นตลอดทั้งกลางวันและกลางคืน การช่วยทำอาหารแต่ละมื้อสำหรับหญิงที่อยู่ไฟ การช่วยเสื้อผ้าและการจัดการดูแลเด็กทารกโดยเฉพาะสามีของหญิงที่อยู่ไฟ จะต้องมานอนเฝ้าภรรยาและลูกน้อย เพื่อคอยช่วยเหลือในกรณีที่หญิงอยู่ไฟ คอยดูแลไม่ให้คนแปลกหน้าเข้ามาอยู่ในห้องอยู่ไฟโดยเฉพาะผู้ที่กลับมาจากไร่และกลับมาจากป่าใหม่ๆ นั้นจะห้ามไม่ให้เข้ามาในห้องที่แม่และเด็กนอนเด็ดขาด เพราะมีความเชื่อว่ามักจะมีผีร้ายและวิญญาณเร่ร่อนตามมาด้วย อาจจะทำให้เด็กและแม่นั้นมีอันตรายได้ เพราะช่วงนี้

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ตัวแม่และเด็กนั้นยังขวัญอ่อนอยู่จึงเป็นเหตุให้สิ่งชั่วร้ายนั้นมารบกวนได้ง่าย มีความจำเป็นต้องให้สามีช่วย เพราะกิจธุระบางอย่างไม่สะดวกที่จะใช้ผู้อื่น นอกจากสามี เช่น การเปลี่ยนเสื้อผ้า การขับถ่ายเป็นต้น

9.2.3 อาหารและสมุนไพร ของหญิงหลังคลอดและเด็กจะช่วยฟื้นฟูและเพิ่มพลังชีวิต ดังนั้นอาหารของแม่และเด็กในช่วงนี้จึงต้องระมัดระวัง และดูแลเป็นพิเศษ ทานอาหารที่มีประโยชน์ต่อร่างกาย

อาหารของหญิงหลังคลอดที่อยู่ไฟ อาหารการกินของแม่ช่วงนี้จะต้องกินแต่อาหารที่สดและสุกใหม่ๆ ข้าวที่ให้แม่กินหลังคลอดจะต้องมีการต้มให้สุกใหม่ทุกมื้อ ห้ามกินอาหารที่เหลือจากมื้อก่อน อาหารหลักที่ทานได้คือ ไข่ และเนื้อไก่กระดูกดำ(เชื่อว่ามีสรรพคุณในการบำรุงกำลัง) พร้อมกับเครื่องเทศต่างๆ ที่มีสรรพคุณในการช่วยรักษา สุขภาพและเพิ่มภูมิคุ้มกันแก่หญิงหลังคลอดและเด็ก อาหารที่หญิงหลังคลอดควรรับประทานในระยะเวลาการอยู่ไฟ เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันและฟื้นฟูพลังชีวิต ได้แก่ เนื้อไก่กระดูกดำ,ไข่ไก่,เครื่องเทศ และ เกลือบริสุทธิ์ ส่วนประโยชน์และวิธีการประกอบอาหารนั้น <u>เนื้อไก่ดำ</u> ต้องต้มน้ำให้เดือด และนำเนื้อไก่ลงต้มพอสุกดีแล้วใส่เกลือที่ต้มจนแห้ง (เกลือนี้ผ่านการต้มจนเป็นเกลือบริสุทธิ์) เวลาจะกินก็ต้องต้มกินขณะอุ่นๆ เพราะว่าระยะนี้มารดาจะต้องรักษาร่างกายให้อบอุ่นอยู่เสมอ และ <u>เครื่องเทศ</u> ต้องนำมาตำ หรือ บดให้ละเอียด เวลาหญิงหลังคลอดจะกินข้าวก็โรยเครื่องเทศปนไปกับไก่ต้ม เพราะเครื่องเทศจะช่วยบำรุงน้ำนม <u>เกลือบริสุทธิ์</u>ได้จากการต้มเกลือ ลีซูถือว่า ถ้ากินเกลือที่ปนเปื้อนจะทำให้เป็นโรคไอเรื้อรัง เพราะในสมัยก่อนไม่มีเกลือป่นก็จะใช้เกลือเม็ดเคี่ยวเก็บไว้ให้หญิงคลอดบุตรกิน เป็นการป้องกันโรคไอเรื้อรัง เพราะว่าหญิงที่คลอดบุตรใหม่ๆไม่ควรไอมาก จะทำให้มดลูกไม่เข้าอู่ เนื่องจาก หลังคลอดบุตรใหม่ๆ เนื้อเยื่อในมดลูกไม่แข็งแรง การที่หญิงหลังคลอดไอมากๆ จะทำให้เนื้อเยื่อในมดลูกที่ตกมาอยู่ในช่วงล่างของหน้าท้องจะทำให้ปวดท้อง และไม่สามารถแก้ไขได้ <u>ข้าวสุก</u> จะต้องเป็นข้าวสารที่ไม่เคยเปียกฝน หรือ ต้องไม่เป็นข้าวสารที่มีความชื้นสูง หรือข้าวสุกที่หุงจากข้าวสารที่ไม่เคยโดนฝนปนเปื้อนมาก่อน เครื่องเทศ ที่นำมาปรุงอาหาร ต้องนำมาตำให้ละเอียดก่อน เพื่อความสะดวกในการปรุงอาหาร เครื่องเทศที่นำมาปรุงอาหารนี้เป็นยาสมุนไพรที่ช่วยบำรุงกำลัง และช่วยให้ความอบอุ่นแก่ร่างกายของหญิงหลังคลอดและเด็ก อีกทั้งยังมีสรรพคุณที่ช่วยขับน้ำคาวปลาด้วย

สมุนไพรสำหรับหญิงหลังคลอดที่ควรรับประทาน ตำรับสมุนไพรที่ให้กินในช่วงนี้ส่วนใหญ่เป็นยาประเภทขับเลือด ได้แก่ *ยาเบอเลอ* หรือ *ฉ่าหญี,ตีต๋ายู,อี้น่ามานาฉี ,อ้าก้าจีโต* เป็นตำรับยาสมุนไพร ที่สรรพคุณช่วยขับเลือด *ยาบุว่าย* เป็นยาบำรุงน้ำนม หรือยาแก้ท่อน้ำนมอุดตัน โดยการต้มใส่ไก่แล้วให้หญิงหลังคลอดดื่ม และรับประทานพร้อมอาหาร *ยาแยหนู่แนแนจี*

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

หรือ รากข้าวเหนียวดำ นำรากมาตากแห้งแล้วต้มให้ผู้หญิงที่ผิดเดือนดื่ม แก้อาการกินอาหารผิดทำให้น้ำนม ไม่ไหล ตำรับยาสมุนไพรต่างๆเหล่านี้ ชาวลีซูใช้ดื่มหลังคลอดเป็นประจำ เพื่อเป็นการป้องกันอาการที่ผิดปกติที่จะเกิดขึ้นกับหญิงหลังคลอดได้ ส่วนยาบำรุงหลังคลอดเป็นตำรับยาอายุวัฒนะ สำหรับต้มให้หญิงหลังคลอดดื่มแต่น้ำ เพื่อช่วยขับน้ำคาวปลา และขับเลือดที่ยังตกค้างในช่องท้อง ของหญิงที่เพิ่งผ่านการคลอดมาใหม่ๆ ตัวยาเหล่านี้ประกอบด้วย *อี่ น้า มา นา ฉึ, ป้า ฟู นา ฉึ* และ *นา ฉึ สุ่ย สุ*

ผู้วิจัยได้มีโอกาสพูดคุย แลกเปลี่ยนกับ นายชาติชาย เลาหมี่ ผู้รู้ยาที่เดินทางจากบ้านหน่าโข อำเภอปาย ซึ่งมาเยี่ยมญาติที่กี้ดสามสิบ ชาติชาย เล่าให้ฟังว่า" ตอนคลอด ลูกสาวผมไม่เคยไปโรงพยาบาลเลย คลอดที่บ้านและดูแลกันเอง ผมมีความรู้ด้านยา พอที่จะดูแลลูกสาวผมได้ สังเกตว่าคนบ้านผม เวลาคลอดไปคลอดที่โรงพยาบาล พอกลับมาอยู่บ้านก็ไม่ค่อยแข็งแรง ป่วยเล็กๆน้อยๆตลอด อาจเป็นเพราะว่า ที่โรงพยาบาลเขาไม่เข้าใจผู้หญิงหลังคลอดต้องทำตัวยังไง ให้ดื่มน้ำเย็น จับน้ำเย็น ผมว่ามันไม่ดี ลีซูเขาไม่ทำ ผมก็เลยให้ลูกสาวผมคลอดที่บ้าน ผมก็ดูแลหมดทุกอย่าง เตรียมสมุนไพร เตรียมห้องอยู่เดือน สมุนไพรที่จะเอามาอาบ เอามาอบ เอง เวลาไม่สบายก็รักษาด้วยสมุนไพรของผม ทุกวันนี้ลูกสาวของผมแข็งแรงไม่ค่อยป่วยเหมือนคนที่คลอดที่โรงพยาบาล "ผู้วิจัยถามต่อเรื่อง สมุนไพรหลังคลอด ชาติชาย บอกว่า "ส่วนมากคนลีซูจะเตรียมสมุนไพร *อาหวะลูจี,ฟูเจียว,ฮีคือวี* ให้นำสมุนไพรทั้ง 3 ชนิด มาตำผสมเหล้า หรือ น้ำร้อน ดื่มเป็นประจำทำให้ร่างกายหญิงหลังคลอดอบอุ่น เลือดไหลเวียนดี การขับถ่ายเลือดหลังคลอดดี รักษาอาการปวดท้องได้ด้วย กรณีผสมเหล้าให้ดื่มเพียง 3 หยดเท่านั้น ดื่มมากไม่ดี" (สัมภาษณ์ 12 มีนาคม 2546)

นอกจากจะมีสมุนไพรสำหรับหญิงหลังคลอดแล้ว ยังมีตำรับยาสมุนไพรสำหรับเด็กด้วย ในกรณีที่เด็กทารกมีอาการที่ผิดปกติ ก็จะใช้สมุนไพรมารักษาเช่นกัน ถ้าเด็กเป็นผดผื่นคัน ใช้ยาอบสมุนไพรของหญิงหลังคลอดมาอาบ หรือใช้น้ำลวกไก่มาอาบน้ำให้เด็ก ยาอบสมุนไพรนั้น ต้องต้มให้สุก ถ้าไม่สุกทำให้เป็นผื่นตามตัวมากขึ้น ถ้าสะดือเด็กเน่า หรือก้นทารกมีผื่นแดง ก็ให้ใช้หมวกที่มีสีแดงต้มและกลั่นเอาน้ำมาป้ายบริเวณที่เป็นผื่นแดง ถ้าเด็กเป็นหวัดเอา *"อ๊าวุ้ย"* (เป็นสมุนไพรชนิดหนึ่งใช้แก้อาการคัดจมูก) โดยเอาใบมาเสียบไว้ที่หมวกของเด็กทารก เพราะยานี้จะมีกลิ่นแรงเหมือนยาหม่องช่วยให้หายใจสะดวก

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

9.2.4 การอบสมุนไพร

หญิงหลังคลอดลูกอ่อนจะเริ่มอบสมุนไพรในวันที่ 7 หลังคลอด การที่เลือกอบในวันที่ 7 นั้น เพราะเชื่อว่าในช่วงนี้แม่เด็กมีร่างกายแข็งแรงพอที่จะทนการอบยาได้ หากอบตอนที่แม่เด็กยังไม่แข็งแรงอาจจะทำให้แม่เด็กนั้นทนยาอบไม่ไหว เพราะยาที่นำมาอบนั้นแรงมากจึงอาจเป็นอันตรายต่อแม่เด็กถึงขั้นเสียชีวิตได้ ส่วนสรรพคุณของตำรับยาอบสมุนไพรหลังคลอดคือ จะช่วยรักษาแผลที่ช่องคลอดให้หายเร็ว ช่วยขับเหงื่อซึ่งเป็นของเสียออกจากร่างกายและยังเป็นการรักษาสุขภาพแม่เด็กให้แข็งแรงขึ้นด้วย ตำรับยาอบสมุนไพรหลังคลอด ประกอบด้วยตัวยา 16 ตัวยา ดังนี้ *เพีย ขว่า ล่า,สื่อ หว่าน หล่า,นึก ผวู,ฉิ ฉิ เนียจา,ตี นา เพียะ,ว่านมาเพียะ,ซี โบเพียะ (*รากสนสามใบ) *แหล่ ซี* (รากหญ้าคา) *,อ้าหน่า ซ่า จ่า,หลู่ ขว่า แน ,หงู่ งี จี,อ้า หมู่ โต โก, กือ แน เพียะ,ต้า ลูเพี่ยะ อิ จี้ แน* และ *ตี้ ต๋า ขูส่วน*ตัวยาที่จำเป็นสำหรับการอบสมุนไพรทุกครั้งและขาดไม่ได้ ในตำรายาอบสมุนไพร ได้แก่ *อิ้ จี้ แน, ตี้ ต๋า ยู,หม่า ฮา มา นา ฉิ* และ *ซือ เพียะ ฉุ นู*

9.2.5 การแก้ไขเมื่อเกิดปัญหาทางด้านสุขภาพ

ชาวลีซูมีการใช้สมุนไพร และการแก้เคล็ดเพื่อให้หญิงหลังคลอดมีน้ำนมเพียงพอสำหรับเลี้ยงลูก สมุนไพรที่ใช้ดื่ม ได้แก่ กระเพาะเม่น วิธีการปรุง โดยเอากระเพาะเม่น ที่จับได้ในช่วงเดือนเมษายน–พฤษภาคม มาต้มให้มารดาทาน เหตุที่นิยมใช้กระเพาะเม่นที่ได้มาช่วงนี้เพราะเชื่อว่าเป็นหลังฤดูการเพาะปลูก เม่นจะกินเฉพาะสมุนไพรเท่านั้น เพราะช่วงดังกล่าวไม่มีข้าวโพดให้เม่นกิน องค์ความรู้นี้ได้จากการบอกกล่าวของหมอยา ซึ่งพบว่าสมุนไพรที่ขุดได้ในช่วงนี้จะมีรอยกัดของเม่น การแก้เคล็ดโดยการใช้ขาหมู หรือ ขนเม่น โดยการนำเอาขนหมูป่าที่แข็งๆ หรือขนเม่น ขนหมูป่า มาเจาะรูน้ำนมที่อุดตัน เพื่อให้รูน้ำนมเปิดออก (ถ้าใช้เข็มหรือ ของแข็งจะทำให้เกิดอาการเจ็บปวด และเกิดการอักเสบได้ส่วนสมุนไพรบำรุงน้ำนมเป็นการต้มยาบำรุง *(บุ–วุ้ย)* กับไก่กระดูกดำ เขากวางอ่อน,*กวาหลุซือ* และใส่เครื่องเทศ นำยานี้ใช้กินแทนอาหารตอนที่อยู่ไฟซึ่งต้องกินหลายครั้ง จะช่วยบำรุงเลือด บำรุงน้ำนมให้ไหลดียิ่งขึ้น หากหญิงหลังคลอดไม่มีน้ำนมให้เด็กกินในระหว่างการรักษาอาการซึ่งยังอาจไม่มีน้ำนม ให้เด็กดื่มน้ำข้าว โดยการต้มข้าวจนเดือดโดยการรินใส่ถ้วย ป้อนเด็กทารก หรือต้มข้าวที่บดละเอียดใส่เกลือเล็กน้อยให้มีรสหวานนิดๆ ถ้ามีไข่ก็ให้ตีไข่ใส่ป้อนให้เด็กทารก วิธีการนี้ใช้กับเด็กทารก ในกรณีที่หญิงหลังคลอดไม่มีน้ำนมหรือมีน้ำนมไม่เพียงพอ เมื่อเด็กทารกมีอายุได้สัก 3-4 เดือน ก็สามารถตักข้าวแฉะๆจากหม้อ มาคลุกกับ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

เกลือ ถ้ามีไข่ก็ต้มไข่ให้สุกและคลุกเคล้าให้ทั่ว ป้อนให้เด็ก ทำเช่นนี้จนกระทั่งเด็กเริ่มทานอาหารที่แข็งขึ้นทีละน้อยๆ ตามลำดับ จนเด็กสามารถทานอาหารได้ตามปกติ

9.2.6 เครื่องรางป้องกันสิ่งชั่วร้าย

มีความเชื่อกันว่า ตอนที่หญิงหลังคลอดและเด็กยังอยู่ไฟ ตัวหญิงหลังคลอดและเด็กยังมีกลิ่นคาวเลือดอยู่ ทำให้สิ่งชั่วร้ายได้กลิ่นคาวเลือด แล้วจะมาทำร้ายหญิงหลังคลอดและเด็ก ฉะนั้นจะต้องมีการทำเครื่องรางป้องกันสิ่งชั่วร้าย พร้อมกับการก่อไฟในห้องพักของหญิงหลังคลอดและเด็ก ตลอดทั้งวันและคืน เพราะเชื่อว่า ถ้าไฟดับ สิ่งชั่วร้ายจะเข้ามากินหญิงหลังคลอดและเด็ก เครื่องรางกันสิ่งชั่วร้ายมี 2 ชนิด ได้แก่ เคียวเกี่ยวข้าว และตะเหลว เคียวเกี่ยวข้าว ชาวลีซูเชื่อว่า ภูติผีปีศาจจะเกรงกลัว ไม่กล้าเข้าใกล้ หากแขวนเคียวไว้หน้าประตูทางเข้าห้องพักของหญิงหลังคลอดและเด็ก จะช่วยป้องกันภูติผีไม่ให้มาแผ้วพานได้ ส่วนตะเหลว ชาวลีซูมีความเชื่อว่า การทำตะเหลวแขวนไว้ในบริเวณชายคาบ้าน 2 ข้าง เป็นการแสดงอาณาเขตห้ามเข้า ซึ่งภูติผีปีศาจก็จะไม่เข้าไปในบริเวณที่มีตะเหลวแขวนไว้ เมื่อมีเด็กเกิดใหม่ เจ้าของบ้านต้องปักตะเหลวไว้หน้าบ้าน เป็นสัญลักษณ์ให้รู้กัน เพื่อเป็นการห้ามไม่ให้ผู้อื่นเข้ามาเยี่ยมยกเว้น ญาติสนิทเท่านั้น เพราะมีความเชื่อว่า บุคคลภายนอกอาจนำพาสิ่งชั่วร้ายมาด้วย และยังเป็นข้อดีในการป้องกันการติดเชื้อกับเด็กอ่อน และยังไม่เป็นการให้หญิงหลังคลอดที่คลอดเคลื่อนไหวมากเกินไป เป็นการดีที่จะให้หญิงหลังคลอดและเด็กได้มีเวลาในการพักผ่อนอย่างเต็มที่ เพื่อที่ฟื้นฟูสภาพ ร่างกายและจิตใจที่ผ่านช่วงวิกฤติของชีวิต

9.3 การดูแลสุขภาพตนเองของหญิงหลังคลอด ในช่วงอยู่เดือน สัปดาห์ที่ 2-4 (วันที่ 7-30)

9.3.1 อาหารและสมุนไพร

เมื่อผ่านช่วงอยู่ไฟ สภาพร่างกายและจิตใจของหญิงหลังคลอดและเด็ก ได้รับการฟื้นฟู จากการดูแลปฏิบัติตามวิธีการของชาวลีซู แต่ยังคงต้องมีการดูแลต่อไปอีก เพราะหญิงหลังคลอดจากอยู่ไฟ 7 วันแล้ว ต้องออกจากการอยู่ไฟไปเป็นการอยู่เดือนแทน ข้อปฏิบัติและข้อห้ามของหญิงอยู่เดือน หลังจากที่ผ่านพ้นการอยู่ไฟ (หลังคลอด 7 วัน และผ่านการอบสมุนไพร) หญิงหลังคลอดและเด็กสามารถถูกน้ำเย็นได้บ้างแล้ว หญิงหลังคลอดสามารถซักผ้า และทำอาหารเอง หรือการทำงานบ้านเล็กน้อยได้ แต่ไม่ให้ยกของหนัก ไม่ควรทำกิจกรรมที่ต้องใช้สายตาเพ่งเล็งนานๆ เพราะจะทำให้สายตาเสียได้ อย่างไรก็ตาม หญิงหลังคลอดที่อยู่เดือนก็ไม่ควรที่จะอาบน้ำหรือปล่อยให้ร่างกายได้รับอากาศที่หนาวเย็นจนเกินไป ยังจะต้องมีการใส่เสื้อผ้า สวมหมวก สวมถุงเท้า เพื่อรักษาอุณหภูมิร่างกายให้คงที่ตลอดเวลา ถ้าหากว่าหญิงหลังคลอดทำกิจกรรมหรือมี

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

การเคลื่อนไหวมากเกินไป มีความเชื่อว่าจะทำให้มดลูกตกมาอยู่ช่วงล่างของหน้าท้อง เมื่อมีอายุมากขึ้นจะทำให้มีอาการปวดหน้าท้องได้เช่นกัน ส่วนข้อห้ามของหญิงอยู่เดือน ห้ามให้สามีกับภรรยามีความสัมพันธ์ทางเพศอย่างเด็ดขาด เชื่อว่า ถ้าฝ่าฝืนข้อห้ามดังกล่าว หญิงผู้นั้นเวลาปวดประจำเดือน ก็จะมีเลือดตกเป็นลิ่มๆ มีข้อห้ามเกี่ยวกับการทำงานของหญิงหลังคลอด คือไม่ให้หญิงหลังคลอดทำงานที่ต้องใช้สายตามาก เช่น การเย็บผ้า เพราะจะทำให้สายตาเสียได้ง่าย อีกทั้งห้ามให้หญิงที่อยู่เดือนไปบ้านผู้อื่นเด็ดขาด เชื่อว่าหญิงอยู่เดือนจะนำความหายนะมาให้บ้านที่หญิงอยู่เดือนไปเยี่ยม

อาหารสมุนไพรที่ควรรับประทานในระยะเวลาอยู่เดือน อาหารไม่แตกต่างกับอาหารที่รับประทานระยะอยู่ไฟเท่าใดนัก อาหารที่หญิงหลังคลอดกินระยะอยู่เดือน มีดังนี้ เนื้อไก่กระดูกดำทั้งตัว ไข่ไก่ เครื่องเทศ เชื่อว่าจะช่วยบำรุงน้ำนมเด็ก ผักต่างๆ เช่น ผักโขม ใบยี่หร่า *ซาไซ่* ช่วยในการฟื้นฟูสภาพร่างกายหลังคลอด เชื่อว่าช่วงนี้หญิงหลังคลอดแข็งแรงพอที่จะกินผักเหล่านี้ได้ และตัวหญิงหลังคลอดเด็กก็จะเจริญอาหารเพราะกินผักได้ด้วย เนื้อหมูบ้าน ต้องเป็นหมูที่เลี้ยงแบบพื้นบ้านไม่ให้อาหารสำเร็จรูป และฉีดยา เป็นหมูสีดำและมีหางตรง ส่วนอาหารที่ไม่ควรรับประทาน ได้แก่ เนื้อหมูที่ขาลายตัวลาย หางงอหรือเนื้อสัตว์ต่างๆ นอกเสียจากไก่ตัวดำหรือหมูตัวดำทั้งตัวแล้ว หญิงอยู่เดือนไม่ควรกินเนื้อสัตว์อื่นๆ ซึ่งชาวลีซู เชื่อว่า จะทำให้ผิดเดือน (จะโต้) ซึ่งจะทำให้หญิงหลังคลอดและเด็กเป็นอันตรายถึงชีวิตได้ เพราะฉะนั้นหญิงชนเผ่าชาวลีซูที่อยู่ในเดือนนั้น ต้องเข้มงวดเกี่ยวกับอาหารที่กินผักหรือผลไม้ต่างๆ จะงดกินทั้งหมด ยกเว้นผักที่กล่าวมาข้างต้นเท่านั้น เพราะเชื่อว่า ผักประเภทอื่นๆ อาจจะทำให้หญิงหลังคลอดผิดเดือนและถึงตายได้ อะโลมา เลายี่ปา เล่าถึงช่วงอยู่เดือนของหญิงหลังคลอดหลังคลอดว่า"ใช้เวลา 1 เดือนหลังจากอยู่ไฟครบ 7 วัน กินเนื้อไก่ได้ ไก่ต้องเป็นไก่ขาดำ ช่วงวันที่ 1-15 ของการอยู่เดือนห้ามกินน้ำมันเด็ดขาด อยู่ครบ 15-20 วัน รับประทานผักบางชนิดได้ เช่น ผักขมลีซู มันอะลู *ผักกูเฉี๊ยะ* ถั่ว นำมาต้มกับไก่ผสมเครื่องเทศสมุนไพรที่บดแล้ว เติมเกลือนิดหน่อย วันที่ 20 ของการอยู่เดือนกินเนื้อหมูได้ แต่หมูนั้นต้องเป็นหมูที่เป็นหมูขนดำ หางต้องไม่งอ หากกินหมูขน สีขาว หางงอ แม่จะมีอาการผิดเดือนได้ ในช่วงอยู่เดือนไม่ให้ดื่มน้ำเย็น แตะต้องน้ำเย็น สามารถทำงานเบาๆที่บ้านได้ การซักเสื้อผ้าสามารถซักเองได้ แต่น้ำต้องเป็นน้ำต้มอุ่น ไม่ใช่น้ำเย็น" (สัมภาษณ์ 10 มีนาคม 2546) อะหมี่มะ เลายี่ปา บอกว่า "ในช่วงนี้ไม่ควรให้หญิงอดอยาก ถ้ารู้สึกหิวให้รีบทำอาหารให้กินทันที เพราะเชื่อว่าจะทำให้หญิงหลังคลอดคนนี้เป็นโรคกระเพาะไปตลอดชีวิต และรักษาให้หายไม่ได้ หรือรักษายาก" (สัมภาษณ์ 10 มีนาคม 2546) ชนเผ่าลีซูให้ความพิเศษกับการกินอาหารในช่วงอยู่ไฟ และอยู่เดือนมากเป็นพิเศษ เพื่อป้องกันปัญหาที่จะเกิดจากการกินผักที่อาจทำให้ผิดสำแดงได้ การปฏิบัติตัวจะเข้มงวด

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

มาก การแก้ไขการกินอาหารผิดช่วงระยะเวลาอยู่เดือนจะยากลำบากมาก เพราะฉะนั้นช่วงระยะเวลาอยู่ไฟ และอยู่เดือนนั้น แม่อยากกินอะไรก็ต้องฝืนความรู้สึกอยากกินเอาไว้

อาหารมื้อแรกของเด็ก อาหารมื้อแรกของเด็ก ชาวลีซูให้ความสำคัญเป็นอย่างมากเพราะเชื่อว่าอาหารมื้อแรกเป็นสิ่งที่สามารถกำหนดลักษณะนิสัยต่างๆของเด็กได้ อาหารมื้อแรกของเด็กเล็กตามความเชื่อของชาวลีซูได้แก่ลูกผึ้ง (ตัวอ่อนที่ได้จากรังผึ้ง) เชื่อว่าทำให้เด็กคนนี้เป็นคนที่รักบ้าน รักครอบครัวเหมือนผึ้ง ปลาตะเพียน *(งั๊วฟู่ กับ เบจือเล)* เชื่อว่ากินแล้วทำให้เด็กคนนี้เป็นคนรักสวยรักงาม กล้วย เชื่อว่ากินแล้วเด็กคนนี้จะเป็นเด็กที่ฉลาด รู้เท่าทันเล่ห์เหลี่ยมของคน และรู้วิธีการพูด พูดจาได้ลื่นไหลเหมือนกล้วย *นกเงียเบกู้* เชื่อว่าทำให้เด็กคนนี้เป็นเด็กที่พูดเก่ง วาจาฉะฉาน เนื้อหมู เชื่อว่าทำให้เด็กคนนี้เป็นคนอยู่ง่าย กินง่าย

9.3.2 การอบสมุนไพร ชาวลีซูมีความเชื่อว่า จะทำให้แม่นั้นร่างกายแข็งแรงมากขึ้น ก่อนที่จะออกไปทำไร่นา หรือทำงานอย่างอื่น และจะช่วยให้ทนแดด ทนฝน และทำงานหนักได้เหมือนเดิม วิธีการอบสมุนไพร โดยการนำสมุนไพรทั้งหมดมาต้มประมาณ 12 ชั่วโมง แล้วก็ทำกระโจมเป็นที่อบสมุนไพรของแม่เด็กแล้วให้แม่เด็กเข้าไปอบประมาณ 1 ชั่วโมง สำหรับการอบสมุนไพรในช่วงเต็มเดือนนี้ ตัวยาสมุนไพรและสรรพคุณ เหมือนยาสมุนไพรในช่วงของการอยู่ไฟ ทั้งหมด

9.3.3 การออกเดือน ชาวลีซูนั้นพอครบหนึ่งเดือนทุกคนจะต้องพาเด็กไปเปิดหูเปิดตาที่ไร่ หรือ *อ้าขื่อโดพั๊ว* เป็นพิธีที่ทำให้เด็กรู้จักไร่นา การไป *อ้าขื่อโดพั๊ว* พออยู่ครบ 1 เดือนแม่นั้นต้องพาเด็กไป *อ้าขื่อโดพั๊ว*ที่ไร่ซึ่งถือว่าเป็นการเปิดหูเปิดตาของเด็กให้รู้จักไร่นา แต่ก่อนที่จะไปต้องคำนวณวันเวลาด้วยว่า วันนี้เหมาะแก่การ *อ้าขื่อโดพั๊ว* ของเด็กคนนี้หรือไม่ เพื่อเป็นศิริมงคลกับเด็กในอนาคต ก่อนที่จะออกจากบ้าน แม่ต้องนำเข็มเย็บผ้ามาปักไว้ที่หมวกของเด็ก เพราะเชื่อว่าจะทำให้เด็กคนนี้โตขึ้น เดินทางไปทางไหนก็จะไม่หลงทาง และก่อนที่จะออกจากบ้านแม่เด็กจะอธิษฐานของพรจาก*อาปาโหม่ฮี* ว่า ให้เด็กแคล้วคลาดปลอดภัยจากภัยต่างๆ ในกรณีที่เด็กไม่สบาย จำเป็นที่จะต้องออกนอกบ้านเพื่อไปหาหมอหรือ กรณีใดๆ ก็ตาม ต้องนำเขม่าสีดำจากหม้อป้ายที่หน้าผากเด็ก เป็นการทำเครื่องหมายว่าเด็กคนนี้มีพ่อแม่ หรือเอาต้นสมุนไพร *(อาก้าเซอแพ)* ไปติดที่หมวกของเด็กเพื่อเป็นเครื่องรางป้องกัน สิ่งชั่วร้ายที่จะมารบกวนได้ในขณะที่อยู่นอกบ้าน

ระยะให้นมลูกนั้นแม่สามารถ รับประทานอาหารได้หลายอย่างมากขึ้น ยกเว้น อาหารที่ได้จากซาก คือ เนื้อสัตว์ที่เราไม่ได้ฆ่าเอง เช่น โดนเสือกัดตาย เป็นต้น เชื่อว่าจะทำให้เด็กเกิดอาการชัก หรือ อาหารประเภทหมักดอง อาหารรสจัด จะทำให้เด็กท้องเสีย เพราะอาหารเหล่านี้เด็กต้องได้

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

รับจากน้ำนมของแม่ ผู้วิจัยได้ไปร่วมงานพิธีเลี้ยงผี เรียกขวัญในหมู่บ้านเป็นประจำ สังเกตได้ว่าชาวลีซูนิยมใช้หน่อไม้ที่ดองไว้นำมาปรุงเป็นอาหารโดยนำมาต้มกับเนื้อหมู รสชาดอร่อย ผู้วิจัยได้คุยกับหญิงหลังคลอด2-3 คนที่มาร่วมพิธีเลี้ยงผี บอกว่าพวกเธอกินอาหารเหล่านี้ไม่ได้เพราะถ้ากินจะทำให้ลูกไม่สบายและอาจทำให้ตัวเธอเองไม่สบายไปด้วย รอให้ครบหนึ่งปีแล้วจึงกินได้ นอกจากนี้ยังมีผักกาดดองที่ชาวลีซูนิยมนำมาปรุงเป็นอาหารก็รับประทานไม่ได้เช่นกัน ถ้าในระยะนี้หญิงหลังคลอดไม่สบาย เพราะอาหารเป็นพิษ กินอาหารผิดสำแดง จะต้ม*แกะหญ่า* (ตำรับยาแก้พิษแก้แพ้) ให้ดื่ม หรือใช้ยาตามอาการ ซึ่งจะต้องปรึกษาหมอยาที่มีประสบการณ์ (อะหงู่มะ เลาะยี่ปา, อันธิกา หมอคำ และอะเลมะ เลาะยี่ปา,สนทนากลุ่ม 17 กุมภาพันธ์ 2546)

ดังนั้นหญิงหลังคลอด เป็นชีวิตหนึ่งที่อยู่ในชุมชน มีวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับระบบคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดูแลสุขภาพตนเอง หลากหลายวิธีการ เพื่อความมั่นคงทางด้านสุขภาพของหญิงหลังคลอด และทารกที่คลอดออกมา ปรากฏการณ์แบบการดูแลสุขภาพตนเอง การแสวงหาวิธีการรักษายาบาลจึงมีทางเลือก อาจจะมีวิธีการรักษาแล้วหายจากอาการที่เป็นอยู่ ครั้นอาการไม่ทุเลา ก็จะแสวงหาวิธีการรักษาพยาบาลโดยวิธีการอื่น หรือระบบการแพทย์อื่นๆ ผสมผสานกัน สามารถอธิบายปรากฏการณ์ ดังกล่าวได้ ดังแผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพ 7 แสดงระบบการดูแลสุขภาพของชุมชน (Local Health care System)

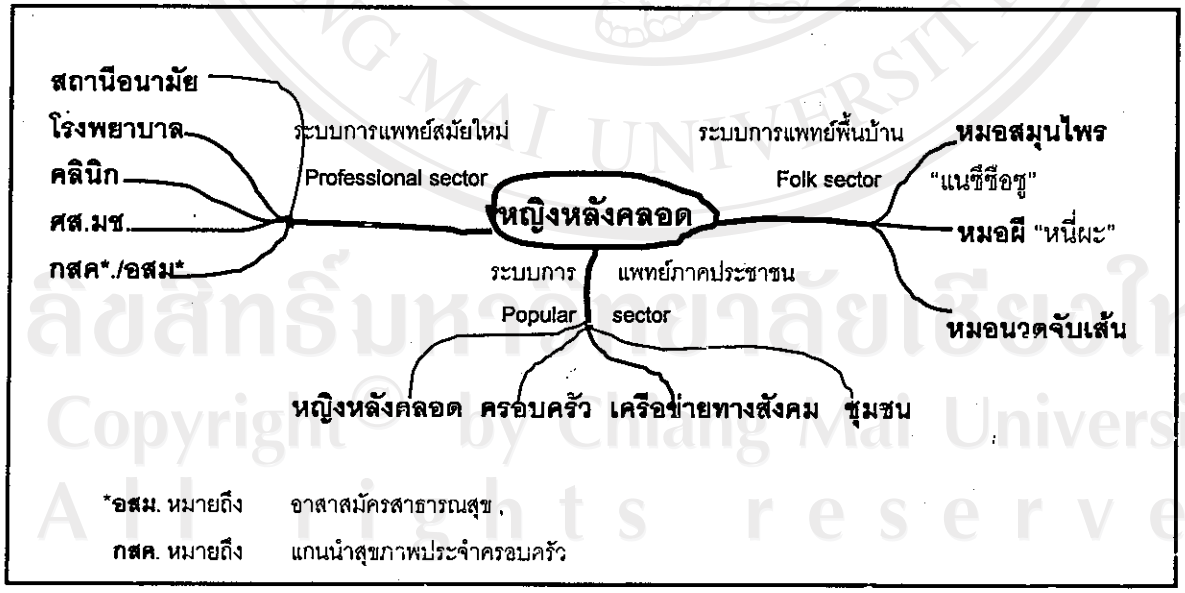

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved